

Quaderns de
la Selva, 11
1999

CENTRE D'ESTUDIS
SELVATANS

*L'activitat
constructiva privada
a Lloret de Mar
(1850-1915).
Evolució d'un mode
de fer ciutat.*

JORDI PADILLA

DINS del marc referencial que suposen les Ordenances Municipals de 1857, i a partir de la seva tasca normalitzadora i de registre dels projectes d'obra particular, s'inicia formalment l'edat moderna de la construcció a Lloret. Les Ordenances Municipals¹ estableixen l'obligació de disposar d'un perfil o alçat del projecte per poder obtenir el permís municipal. És aquesta mateixa disposició la que fa que només des de 1857 sigui possible realitzar un estudi de certa solidesa sobre l'esdevenir de l'activitat constructiva al poble.²

Aquest és un període de canvis, canvis en el petit microcosmos que representa la vida del poble, i canvis també en l'evolució de la vida fora, en el gran món, més enllà dels esdeveniments polítics. En l'apartat que ens ocupa, la segona meitat del segle XIX serà espectadora privilegiada de la introducció i l'adaptació del mètode científic covat durant el segle anterior dins de la construcció i de l'urbanisme a les grans ciutats europees, primer, i a les poblacions de menor entitat, després. Aquest procés d'evolució, des de les tècniques de l'arquitectura popular i de l'urbanisme orgànic fins al traçat

1. Les Ordenances Municipals es conserven al Servei d'Arxiu Municipal de Lloret (SdAM), amb la signatura topogràfica 48-71.6. El text és aprovat pel consistori el dia 1 d'abril de 1857 (llibres d'actes municipals, st 45-4, SdAM).

2. L'obligatorietat de presentar una mínima documentació gràfica a l'hora d'executar qualsevol obra s'estableix a Barcelona amb motiu dels Edictes d'Obreria l'any 1771 (MONTANER, 1983A: 48).

■ ■ ■ ■ ■ ■ ■

d'eixamples cartesianes i el càlcul matemàtic de les estructures constructives, tindrà un impacte intens als petits nuclis, si bé amb unes característiques diferents a les que té el fenomen a les ciutats. Aquest impacte, a més, es veu modulats sovint per la influència decisiva del context polític i econòmic.

En una primera aproximació a la realitat del mode de *fer ciutat*, caldrà distingir entre tres vessants diferents i amb les seves pròpies particularitats:

1. L'activitat arquitectònica i constructiva de caire públic, que inclou tots aquells equipaments comunitaris que ja es començaven a projectar de manera incipient, com a mostra de la introducció de noves formes per a les tipologies edificatòries tradicionals: ponts, ajuntaments, escoles, escorxadors, entre d'altres.
2. L'activitat constructiva privada, bàsicament residencial i que es pot considerar com l'autèntic procediment de crear ciutat per la pràctica diària.
3. L'ordenació urbanística mitjançant el traçat d'alineacions i de plans sectorials, i fins i tot globals, que respon a les noves necessitats de creixement urbà produïdes per l'augment de la població i la transformació dels modes de vida al poble.

D'entre aquests tres aspectes, creiem que el segon és, sens dubte, el més il·lustratiu i clarificador de tots tres en tant en quant és el més proper a la realitat del dia a dia de la vida al poble i de la seva evolució, encara que no es poden deixar de banda els altres dos vessants si volem tenir-ne una visió global adequada. En qualsevol cas, a l'hora d'emprendre la tasca de desenvolupar una recerca ben fonamentada sobre aquest procés, és necessari tenir en compte tres punts importants que la limiten i l'encaminen cap a una certa direcció:

1. En primera instància, s'ha de considerar l'abast de la recerca. Una vegada centrats en el camp de la construcció privada, a partir de les OM, tot aquell qui vulgui construir o reformar a Lloret es veurà obligat a presentar a l'Ajuntament un alçat acompanyat d'una instància de sol·licitud. Hem de suposar, però, que no va ser així en tots els casos, per una banda, i que alguns dels expedients presentats no han pogut arribar als nostres dies, per altra.

2. Una manera d'apropar-se a aquesta bossa és consultant els llibres d'actes municipals. Essent el ple del consistori el principal organisme sancionador del municipi, a ell corresponia d'atorgar o denegar els permisos d'obres, en funció del grau de compliment d'allò estipulat a les OM.

3. La tria temporal no és pas aleatòria. És aquest un període clau en la vida de la població, un període en el qual el poble fa unes determinades eleccions de solucions urbanístiques concretes en detriment d'altres, sota la influència d'un context socioeconòmic particularment favorable –l'*optimum* del segle XIX, que en diu Yvette Barbaza (cfr. *Barbaza, 1966, vol. I: 473 i ss.*)– comú a molts

altres nuclis de la Costa Brava i del Maresme. Serà el moment en què el poble es definirà i assentarà les bases que canalitzaran l'extraordinària allau demogràfica de la segona meitat del segle XX.

Procediment d'estudi. Les fonts primàries

Els expedients d'obra privada (EOP)

El conjunt d'expedients d'obra privada que ens interessen (EOP) es troben recollits en quatre lligalls o unitats d'instal·lació:

1. Primer lligall, de 1848 a 1873.
2. Segon lligall, de 1874 a 1890.
3. Tercer lligall, de 1891 a 1900.
4. Quart lligall, de 1901 a 1915.³

Concretament, s'ha realitzat un buidat complet i exhaustiu de tot el material comprès en aquestes unitats, ja que només es pogué trobar prèviament alguna ressenya de tipus parcial.⁴ El resultat van ser 859 expedients que comprenen 920 actuacions; aquest conjunt suposa el fenomen d'estudi bàsic del treball. No obstant això, cal tenir en compte les següents prevencions:

a) En una primera instància, és clar que falten expedients. És impossible precisar amb exactitud la quantitat d'expedients perduts, o encara més el nombre d'obres que, a pesar de les disposicions de les Ordenances Municipals del 1857, es van executar sense llicència municipal o mitjançant un simple acord verbal amb algun representant de l'autoritat local que no quedava reflectit per escrit; fins i tot, alguns dels més destacats edificis de l'època, com ara la casa Barnès o la Torre Campderà, ja desapareguda, són víctimes d'aquest mutisme administratiu.

Per minimitzar tots aquests inconvenients hem cregut oportú complementar la consulta dels EOP amb la de les autoritzacions recollides als llibres d'actes municipals (LIAM), reflex dels plens del consistori lloretenc, per on acabaven passant gairebé tots els afers que afectaven el benestar de la població.

b) S'ha de remarcar la distinció efetuada entre expedient i actuació. Per expedient s'entén la unitat documental bàsica, la instància cursada per demanar

3. Signatures topogràfiques 70-1 a 4 del SdAM, respectivament.

4. De 1848 a 1880 a DOMÈNECH, 1978: 52-66, dades obtingudes gràcies a l'amabilitat del propi

autor. Hem de dir que el resultat final corrobora les seves investigacions, de manera proporcional al nombre d'expedients estudiats.

el o els permisos. Cadascuna de les intervencions que sol·licita realitzar l'interessat es considerarà com una actuació. Pot donar-se el cas que en un expedient figuri la sol·licitud de diverses actuacions en una mateixa casa, actuacions, però, de caire diferent i considerades com a tals.

c) Les actuacions han estat classificades en vuit categories bàsiques, en funció del seu caràcter:

1. Obra nova. Inclou tota edificació de nova planta sobre solars sense construir i l'enderroc i la reconstrucció d'habitatges ja existents (aquesta darrera subcategoria és, sens dubte, la més destacada quant a la seva magnitud).

2. Reforma. En aquest apartat entren tot tipus de modificacions sobre edificis construïts que no alterin el volum edificat. L'actuació més demanada serà l'alteració, en les mides o en el nombre, de les obertures exteriors, portes i finestres, dels immobles.

3. Ampliació. Les actuacions que implicaven un augment de la superfície i del volum construïts han estat segregades en aquesta categoria, encara que la seva importància no és gaire alta. Els casos més freqüents són l'afegit de plantes, especialment en cases de planta baixa, i també la transformació de les golfes en una planta habitable més de l'edifici.

4. Murs. El tancament de parcel·les dedicades al cultiu de regadiu mitjançant la construcció d'una paret perimetral i, a vegades, d'un molí d'aigua, arriba a assolir xifres tan importants que ens vam veure en l'obligació de crear aquesta nova categoria. Sovint, aquest era el primer pas a fer en la construcció d'una casa.

5. Aigües i sanejament. La canalització de les aigües pluvials i residuals, i la formació de pous negres i latrines dins de les cases, són les actuacions més habituals en aquest apartat. Aquesta categoria enregistra un nivell creixent de demanda, especialment a partir del 1900.

6. Urbanisme. Aquí s'inclouen les intervencions particulars que afecten la morfologia de la infraestructura urbana. La gran majoria de sol·licituds en aquest aspecte fan referència a la formació de voreres en el tall de façana de cada propietari sobre el carrer.

7. Obra pública. Els pocs i anecdòtics expedients referents a àmbits propis de l'obra civil municipal (algun pont, alguna passera...) entren dins d'aquest apartat molt poc representatiu.

8. Altres expedients.

d) Quant a la morfologia dels expedients estudiats, podem dir que l'exemple tipus consta de dos documents bàsics:

1. Una instància o sol·licitud de paper timbrat de l'Estat, manuscrita i signada per l'interessat, on exposa les seves necessitats.

2. Un plànol o representació gràfica de l'actuació a realitzar, gairebé exclusivament un alçat, tal com indiquen les OM.⁵ Curiosament, ni tan sols en el cas d'edificis de nova construcció apareixen en cap cas les plantes, llevat d'alguna excepció.

Mai apareixen projectes sencers, tal com els entenem avui dia, cap mena d'estat d'amidaments, pressupost o memòria. En principi, en aquesta localitat i durant aquest període, només en els projectes d'obra civil es podrà trobar quelcom de semblant.⁶

Els llibres d'actes municipals (LIAM)⁷

Si l'Ajuntament demanava la presentació del perfil i de la instància, bé que havia de concedir expressament la corresponent llicència, si més no per confirmar que el projecte s'atenia a allò dictat a les OM, i aquesta decisió havia de figurar a les actes dels plens. Efectivament, així es feia; però no sempre. El nombre total d'aprovacions s'apuja fins a 691, que equival a 732 actuacions diferents. Aquestes xifres representen unes disminucions respectives de -19,56% i de -20,43% davant les anàlogues dels EOP. La raó bàsica no pot ser altra que el fet que no tots els expedients a aprovar passaven pel ple del consistori. A partir d'aquí s'obre un ampli ventall de possibilitats:

1. Aprovacions directes per part de la *Comisión de Fomento* municipal.
2. Permisos donats de forma verbal sense constància escrita.
3. Expedients ignorats.

La *Comisión de Fomento* s'encarregava de tots els afers relacionats amb la construcció, privada i pública, i el manteniment de la xarxa viària. Sabem que disposava d'un llibre de registre propi.⁸ D'altra banda, també hem trobat casos en què hi ha indicis de l'existència de permissos atorgats verbalment.⁹

5. Cfr. amb la introducció.

6. Cfr., a tall d'exemple, amb l'expedient de la reforma de la coberta de la Casa de la Vila, l'any 1893 (st 30-1.2 del SdAM), o amb el de l'ampliació de l'escorxador municipal, d'un any abans (st 30-1.6).

7. Les actes es poden trobar a les signatures topogràfiques 45-4 a 45-22 del SdAM; falten, però, les corresponents a l'any 1872.

8. Cfr. amb el ple del 3 de març de 1876.

9. En diverses ocasions, només hi trobem l'esment que un particular havia sol·licitat un permís d'obres i que se'l donava, sense cap més informació. En total són 35 les actuacions on es procedeix d'aquesta manera, que es van reduir a 23 després de creuar les dades amb les procedents dels EOP. Per veure un exemple, cfr. amb la sessió del 4 d'abril del 1878.

Els plànols de distribució geogràfica

Les dades obtingudes de les dues fonts de primera mà han permès l'elaboració dels plànols de distribució geogràfica. Aquests visualitzen sobre el nucli habitat de Lloret la ubicació de totes les actuacions, tant per als EOP com per a les aprovacions dels LLAM, per separat en funció de cada categoria, i per períodes de deu anys. Aquests plànols estan realitzats seguint l'emplaçament indicat als expedients. De partida, però, ens trobem amb aquests dos inconvenients:

1. No totes les sol·licituds esmenten l'adreça de l'immoble on es fa l'actuació o l'emplaçament del solar, si es tracta de la construcció d'una casa. De les 920 actuacions dels EOP, es van trobar en un principi 31 amb emplaçament desconegut, i 103 de les 732 actuacions de les actes.¹⁰
2. La numeració dels carrers no coincideix exactament amb la situació actual.¹¹

Aquests plànols, però, no pretenen realitzar un exercici de localització exhaustiva i detallada de totes les actuacions. El que intenten, més aviat, és fornir una visió de l'activitat constructiva al poble per zones, per barris i, com a molt, per carrers. Per aixó, aquests plànols s'han d'entendre des d'un punt de vista merament orientatiu, suggeridor. Es poden considerar com una eina força il·lustrativa a l'hora d'avaluar el creixement urbà del poble, per una banda, i la renovació del teixit antic, per l'altra, així com els graus que van assolir tots dos processos i la importància relativa d'un respecte l'altre.

Les etapes de l'activitat constructiva

1850-1859

Al 1850 podem assistir a la culminació i a l'inici de la decadència de la fabricació de velers a les drassanes lloretenques.¹² El 1857 la població de la vila arribarà als 4.171 habitants, xifra que serà la més elevada durant els següents

10. El creuament de les dades de les dues fonts van rebaixar les xifres fins a 22 (2,39%) i 33 (4,51%), respectivament. Moltes de les adreces trobades es limiten a esmentar el carrer on està situat l'immoble, però no el seu número, i això és un inconvenient destacat en el cas de carrers de certa longitud. En aquests casos, l'actuació ha quedat situada en l'alçada més probable del carrer en qües-

tió, a tenor de la resta d'actuacions localitzades al període concret en aquest mateix carrer.

11. Al carrer de Sant Pere estan desplaçats en sentit positiu de dos a tres números; als carrers que comuniquen el carrer de la Vila amb el passeig Verdaguier, les portes parelles eren anteriorment les senars, i viceversa.

12. DOMÈNECH, 1978: 6-7.

cent anys.¹³ D'altra banda, el comerç transatlàntic comença a assolir xifres de gran envergadura. Aquesta bonança econòmica es veu afavorida per la relativa estabilitat, en comparació amb situacions anteriors, que viu el país. Tot aquest capital aflueix al poble i es converteix en inversió immobiliària: el teixit edilici es renova. Aquesta renovació tindrà bàsicament dos vessants:

1. La construcció de nova planta, ja sigui sobre solars buits o bé després de l'enderroc d'un edifici previ.
2. La reforma i millora de les cases existents, especialment mitjançant la pràctica de noves obertures i les ampliacions amb l'addició de noves plantes.

De fet, la presència d'expedients *realment arquitectònics* és molt petita; només se'n verifiquen als anys 1857 i 1859.¹⁴ El percentatge d'expedients aliens resulta elevat (32,4%). En qualsevol cas, el predomini de l'obra nova (quinze actuacions; 44,1%) és inqüestionable. La resta de categories tenen una presència purament testimonial. Respecte a l'única actuació de reforma, no hi ha dubte que la xifra pot portar a confusió. El nombre de modificacions de petita envergadura segurament va ser més elevat. Cal no oblidar que les noves ordenances són promulgades el 1857; si a aquest fet afegim un temps de difusió i d'adaptació a la realitat urbana del poble, podem arribar a la conclusió que els seus efectes no són clarament perceptibles fins arribar a la dècada dels seixanta.

Aquests deu anys, el poble encara haurà de veure com es desenvolupa la vida constructiva local de la manera que ho havia estat fent durant segles, mitjançant l'actuació dels mestres d'obres tradicionals sense formació acadèmica. Ells, amb les seves arts centenàries i el seu saber heretat de pares a fills, són els autèntics creadors de ciutat durant aquest període, tal com ho havien estat fent temps ençà.

Quant a la distribució geogràfica de les actuacions, i en consonància amb les escasses dades conservades, els anys cinquanta ofereixen una imatge força pobra i poc il·lustrativa. Pràcticament tot és nou i molt concentrat a l'àrea interior, es a dir, al nucli més antic.

Potser el fet més interessant en el procés evolutiu del nucli habitat en aquests anys és un que no es veu reflectit en el gruix dels expedients d'obra privada. Ens estem referint a l'enderroc de diferents construccions de caràcter defensiu que sovintejaven dins del traçat urbà. De fet, no coneixem amb prou exactitud el nombre, la ubicació, l'origen i el datat d'aquestes petites torres. No obstant això, les obres de defensa en forma de torretes de guaita, murs protec-

13. Ple del 31 de gener de 1861, st 45-4.

14. No es conserva cap expedient del 1858.

tors de petita envergadura i estacades o *pallissades* són elements habituals en el paisatge de la vila fins ben entrat el segle XIX. En aquest sentit, l'element més destacat dels que es van fer era la torre de defensa construïda el 1601 per Joan Burgada, destruïda per un cop de mar sis anys més tard i reconstruïda posteriorment amb planta semicircular.¹⁵ Aquesta torre serà utilitzada per l'Ajuntament com a seu consistorial de manera intermitent, fins a la construcció, gairebé en el mateix indret i probablement aprofitant-ne la runa, de la nova Casa de la Vila entre 1867 i 1872.¹⁶

La primera referència al desmuntatge de tot aquest sistema defensiu la trobem el 1850. És llavors quan sovintegen les sol·licituds veïnals: el 1854, Miquel Metge demana a l'Ajuntament el preceptiu permís per abatre una torre de guaita que diu edificada dins de la seva propietat l'any 1835.¹⁷ Ens trobem aquí amb una construcció relativament recent, de només vint anys i amb un origen incert. Podria tractar-se d'un element defensiu bastit per fer front a possibles atacs de forces carlines.¹⁸ De fet, no s'ha trobat cap referència sobre indicis de ràtzies carlines a la vila fins a la tercera guerra, a la dècada dels setanta; però la previsió defensiva es pot considerar com una raó plausible per al seu bastiment.

Continuant amb aquesta iniciativa, el 1856 es demana la llicència per destruir la torreta del carrer de Sant Pere,¹⁹ i al febrer de 1857 s'executa l'enderroc del portal de la Riera, probablement ubicat a l'entrada del carrer de Santa Cristina per la Riera i que amenaçava ruïna des de temps ençà.²⁰ Definitivament, el 1857 l'Ajuntament expressa la seva decisió d'iniciar els tràmits necessaris per acabar amb tots els «*fuertes*» existents al poble, i aprofitar-ne la runa per construir el nou escorxador municipal. Dos anys més tard tornem a trobar requeriments anàlegs respecte dues torres, l'una dita d'*Isabel II* i emplaçada al Puig, i l'altra situada, segons s'esmenta, a l'Areny.²¹

Tot aquest procés d'esponjament urbà es tancarà durant la dècada dels seixanta amb la fi de la vella torre consistorial i la construcció del nou Ajuntament. Realment, l'impacte que va produir sobre la infraestructura viària va ser més aviat petit. La major part de les torretes estaven inserides dins del teixit parcel·lari constituït, intercalades entre les cases ja existents. Els enderrocs van alliberar una

15. PONS I GURI, 1977: 34.

16. Per la valoració prèvia a l'enderroc, podem saber que la seva superfície era de 209 metres quadrats (LIAM, sessió del 31 de juliol de 1862). Al plànol del projecte d'alineació del carrer del Mar, actual passeig Verdaguier, del 1869, se n'hi pot veure encara l'emplaçament (SdAM, st 30-16-108/4).

17. Ple del 14 d'octubre de 1854, st 45-4.

18. La primera guerra carlina es va estendre entre 1833 i 1840, i va afectar de manera especialment violenta les comarques gironines més muntanyenques, sobretot la Garrotxa i el Ripollès (GALOFRE, 1992: 212).

19. Ple del 28 d'octubre de 1856, st 45-4.

20. SdAM, st 70-1.3.1.

21. Ple del 5 de maig de 1859, st 45-4.

superfície de sòl edificable destacada però puntual, molt disgregada i sense desembocar en la creació de grans àrees per urbanitzar de manera homogènia i coherent. Tampoc no van donar peu a la introducció de nous elements a afegir a la xarxa viària preexistent, amb l'excepció de la creació de la plaça de la Torre allà on havia estat l'antiga torratxa del 1601. És una plaça de petites dimensions, però molt ben situada, que connecta perfectament dos espais amplis i representatius com són el passeig Verdaguer i el conjunt format per la plaça d'Espanya i la rambla de Romà Barnès. De fet, aquest esponjament no deixa d'ésser la transposició a petita escala del corrent sanejador que ja s'estenia per tot el continent, i que va donar lloc a la desaparició dels sistemes de muralles i de ciutadelles, moltes d'elles medievals, que encara estrenyien el creixement de les grans ciutats europees, durant la primera meitat del segle XIX.

1860-1869

Entre 1860 i 1869 surten de les drassanes lloretenques els darrers velers. En l'època de màxima esplendor, pocs anys abans, s'havien arribat a comptabilitzar fins a cinc tallers de construcció naval a la platja de Lloret.²² La tendència, però, continuarà amb una bona inèrcia, empesa també per l'activitat comercial transatlàntica, encara lluny de decaure. El consistori prendrà el protagonisme en el procés de transformació urbana, amb la construcció de la Casa de la Vila i l'afaiçonament del passeig de Mar. Com es pot veure al plànol de la rada de Lloret del 1860,²³ el passeig ja és clarament reconeixible. El 1863 s'hi decideix ordenar la replantació d'arbres i la formació de brolladors ornamentals.²⁴ Aquest embelliment es pot emmarcar dins del procés d'expansió en sentit sud que es veurà impulsat per la venda i condicionament dels terrenys municipals situats a la primera línia davant de la platja, venda motivada per les despeses derivades de la construcció de la casa consistorial. Aquesta expansió meridional tindrà un caràcter més aviat burgès: s'apropiarà del passeig i el convertirà en la gran via pública de la població, de cares a les necessitats socials de la nova classe benestant enriquida pel comerç.²⁵ Aquest fet està en consonància amb la revalorització dels espais públics a les ciutats europees com a espai de promoció social de la burgesia, esdevinguda al llarg de tot el segle.²⁶

Dels seixanta podem dir que representen el punt més alt de la construcció i de la renovació efectiva del teixit urbà mitjançant la creació de nous habitatges, bàsicament en obra nova. Per tant, aquesta dècada conforma ja una visió

22. VILA, 1992: 181.

23. *Ajuntament de Lloret*, 1995: 12.

24. Ple del 5 de juliol de 1863, st 45-4.

25. PADILLA, 1997: 67.

26. AYMÓNINO, 1972: 31, i Zevi, 1951: 99.

molt més completa.²⁷ El volum general d'actuacions és més alt, amb un predomini de la nova construcció sobre la reforma. S'observa el predomini clar de l'obra nova, amb quasi la meitat de les actuacions. La reforma ja s'ha situat en la segona posició, amb el 31,6%, molt més d'acord amb la seva importància. La resta, entorn del vint per cent, es troba molt repartida. Aquesta és la situació típica del període de màxima esplendor, amb un gran volum d'obra nova que ja no s'arribarà a repetir mai en tot el període estudiat.

Els EOP ens mostren una gran activitat constructiva (precisament de reforma) en el barri de la Riera i els carrers de Sant Romà i de l'Hospital, que és el nucli medieval del poble i també el barri benestant per excel·lència. L'obra nova registra molt de moviment a la part baixa del carrer de Sant Pere, una zona de fort creixement. A la façana marítima central, l'activitat està més diversificada, especialment a l'àrea compresa entre els carrers de Sant Llorenç i de Sant Albert. Podem esmentar, també, una certa efervescència en l'àmbit de l'obra nova al carrer de l'Areny. Els LLAM confirmen la mateixa impressió, fent extensiva l'activitat del carrer de Sant Pere als carrers paral·lels, com ara els de Sant Carles i Sant Bonaventura. En general, doncs, totes les actuacions es concentren al sud del Torrentó, que llavors marcava el límit septentrional del nucli habitat. Es troben repartides de forma molt compacta en les parts més antigues i tradicionals del nucli antic. Així, es pot afirmar que el creixement és menor que el procés de renovació del teixit urbà i edificatori existent.

L'evolució de l'estructura professional s'accelerarà aquests anys, amb la introducció de noves tecnologies constructives i de projecte. La figura del mestre d'obres, per aquest motiu i tal com diu Josep Maria Montaner, evolucionarà fins a l'estratificació en tres nivells tècnics i cronològics:²⁸

1. *Mestre d'obres gremial*. Fins a la desaparició dels gremis com a organismes amb poder real vers el 1830, els mestres de cases tradicionals s'intitulaven de maneres diverses, i aquesta era una de les més habituals.

2. *Mestre d'obres acadèmic*. Aquest és el títol impartit a les Acadèmies de Belles Arts des de finals del segle XVIII, a tenor de la regularització educativa de l'Estat borbònic. A Catalunya serà mitjançant l'Escola de Nobles Arts de la Llotja de Barcelona i la seva Classe d'Arquitectura, dirigida per Antoni Celles, entre 1815 i 1849.

3. *Mestre d'obres acadèmic i tècnic*. L'impuls del liberalisme substitueix les velles institucions acadèmiques per altres de més dinàmiques; el 1850 es

27. Curiosament, aquesta dècada va ser especialment dolenta per a l'activitat constructiva a les grans ciutats catalanes. Tal com diu Xavier Tafunell, entre 1860 i 1870 «la construcció [...] pateix la pitjor crisi del sector de la segona meitat del segle»

(TAFUNELL, 1988: sp; citat a GARCÍA ESPUCHI & AL., 1988: 135). Es de suposar que la particular situació microeconòmica lloretenca va ser motiu suficient com per evitar aquesta davallada.

28. MONTANER, 1983B: 16.

crea l'Escola de Mestres d'Obres i Directors de Camins Veïnals a Barcelona, que estendrà la seva tasca educativa sota diferents denominacions i estructures fins al 1872. Aquí es formaran els mestres d'obres titulats, professionals intermitjos als quals correspondrà normalitzar en els aspectes arquitectònic i constructiu el territori català, les comarques, allà on els arquitectes no hi arribaran, tot realitzant una feina sobre el terreny realment destacada.

A Lloret podrem trobar tres tipus de professionals que projectaran habitatges: mestres paletes gremials, mestres d'obres titulats i arquitectes, una mica en consonància amb els tres nivells. Els primers recullen la tradició de segles enrera en els quals ells eren els únics mestres disponibles per al bastiment de les cases; amb uns coneixements basats en la feina diària i en la transmissió oral de pares a fills, la seva capacitat de treball es limitava a projectes de petita envergadura on aplicaven uns models i unes tipologies estàndards que s'anaven repetint i que eren fruit de molts anys d'experiència. Els mestres d'obres, com a conseqüència del seu aprenentatge reglat, coneixien ja les tècniques projectuals i constructives introduïdes durant el segle XVIII: la geometria descriptiva de Gaspard Monge o la utilització de perfils de ferro, entre d'altres. Aquestes capacitats de visualització i de representació gràfica, per una banda, i de previsió, quantificació i sistematització del procés constructiu, per altra, constitueixen la principal diferència amb els mestres paletes. Gràcies a elles es podran enfrontar a projectes de més complexitat, introduint alhora els corrents estilístics vigents a nivell europeu. Els arquitectes, finalment, seguiran el mateix camí que els mestres d'obres però a una escala més gran, ocupant-se més aviat dels grans treballs públics i sumptuaris, conjuntament amb els enginyers, a les ciutats i a nivell d'administració territorial.

Òbviament, els conflictes entre tots tres estaments eren inevitables. En principi, la normativa a seguir deixava tot força clar, segons la Reial Ordre de 28 de setembre de 1845:

*«No se permita a los meramente albañiles construir obra alguna por deber estar éstos a cargo de maestros de obras con título académico en las poblaciones que no lleguen a dos mil vecinos y que no hubiese Arquitectos [...]».*²⁹

Malgrat aquesta disposició, el cert és que de perfils signats per mestres paletes i aprovats pel consistori se n'arriben a trobar al llarg de tota la segona meitat del segle XIX i també al segle XX.³⁰ Per tant, la divergència entre la llei i la situació

29. Cita de la Reial Ordre esmentada al ple consistorial del primer de gener de 1868.

30. Com a exemples tenim els expedients 70-3.3.3 de 1893 o el 70-4.5.3 i 7 de 1905, entre d'altres.

real és evident. L'any 1868 va ser especialment tèrbol, en aquest sentit, a Lloret. Dos plens recullen la protesta dels dos mestres d'obres assentats a la vila, Fèlix Torras i Mataró i Joan Lluhí i Rissech, pel fet que un mestre paleta està executant les obres d'un mur sense cap supervisió.³¹ Els dos afectats reclamen l'aplicació de dues disposicions al respecte, l'esmentada Reial Ordre de 1845 i una altra del 26 de juliol de 1864, molt més recent i que estableix les competències dels mestres paletes. Aquestes es limiten a actuacions menors i de poca entitat, com ara pavimentacions, reparacions de teulades o emblanquinats de paraments, activitats que podran desenvolupar lliurement i sense control. Davant del cas d'un paleta que estava aixecant un mur per una parcel·la, els esmentats Torras i Lluhí reclamen que no està capacitats per fer-ho tot sol i que, a més, no ha presentat el perfil a què obliguen les Ordenances Municipals de 1857.

D'entre tots aquests professionals podem destacar, a la dècada dels seixanta, a Joan Lluhí i Taulina. Nascut a Lloret el 10 d'agost de 1824,³² és el mestre de cases més veterà de tots els que actuen al llarg dels seixanta-cinc anys d'estudi, i també un dels més prolífics. Es pot considerar com el més digne representant de la vella estructura gremial. Formà part en diverses ocasions de l'assemblea municipal, fins a ocupar l'alcaldia entre gener de 1869 i abril de 1870. El seu període d'activitat s'inicia cap a mitjans de segle, i s'estén fins al 1886, any que n'enregistra la darrera actuació, amb 62 anys. La seva producció es centra en les cases de pati de tipologia tradicional popular, encara que se li poden atribuir projectes de més envergadura, ja que mai no signava els seus plànols.

Les tipologies edificatòries observades segueixen uns models ben definits. El gruix de l'activitat fa referència al típic habitatge popular de planta baixa i planta pis, amb coberta inclinada a una aigua –cap al carrer– de teula àrab i un modulatge habitual, amb poques variacions, de 6 x 6 x 12 metres (referent a l'amplada i l'alçada de la façana i a la profunditat de la planta). Parets de mamposteria, generalment amb un gruix de 40 a 50 cm a la planta baixa i que va disminuint progressivament cap amunt, es combinen amb forjats interiors suportats sobre cairats de fusta i revoltos de maó. No obstant això, també es poden trobar cases acomodades. Precisament, la dècada dels seixanta és fèrtil en bons exemples de l'estil neoclàssic tardà que imperava, llavors, a l'arquitectura sumptuària. La casa Durall és l'únic que ens ha arribat.³³ Emplaçada al carrer de Prat de la Riba entre els carrers de Sant Tomàs i de Sant Gerard, va ser anomenada popularment «el Liceu» pel vague record de la seva façana principal

31. Una de les instàncies dels afectats, data-
da el 27 de maig de 1868, es troba a l'expedient
70-1.11.9 dels EOP. En ella manifesten que és la
tercera vegada que recorren a l'Ajuntament pel

mateix motiu. Els plens són els del 5 de març i 14
de maig de 1868, st 45-5.

32. SclAM, Padró municipal del 1880, núm. 1.918.

33. EOP 70-1.12.14 del 1869.

respecte al coliseu líric barceloní. És fruit del giny creador d'un arquitecte prestigiós i reconegut, Félix de Azúa, que llavors ocupava el càrrec d'Arquitecte Provincial. Probablement, el projecte va ser portat a terme aprofitant-ne l'estada a Lloret a causa de la construcció de la Casa de la Vila.³⁴

1870-1879

Les actuacions d'eixample són, sens dubte, un dels trets més identificatius i típics de la planificació urbana del segle XIX. Es poden considerar com la primera resposta als problemes de creixement demogràfic i de concentració urbana produïts per la mecanització del procés econòmic, especialment a les ciutats de l'Europa mediterrània, tal com apunta Martí Bassols.³⁵ El de Barcelona va ser pioner a l'estat espanyol, entre 1838 i 1860, malgrat que la primera norma efectiva sobre l'eixample de les poblacions no arriba fins al 1864.³⁶

L'únic experiment local en el camp dels eixamples decimonònics es produïx l'any 1878. El patrici lloretenc Agustí Pujol i Conill fa donació a l'Ajuntament d'un plànol a escala 1:1.500 que mostra el projecte d'eixample i prolongació dels carrers de la vila. L'autor signatari és el mestre d'obres Frederic Esteve. El plànol té data de 16 de novembre de 1878, i la donació es presenta al consistori al ple del 9 de desembre. En principi, la reacció és entusiàstica. S'aprova immediatament amb l'esmena de fer-ne plans parcials i de modificar l'ordenació proposada per al nucli antic, a redós de les queixes d'un grup de veïns.

El plànol mostra un exemple típic del que Manuel de Solà-Morales anomena «eixamples en ciutats menors»,³⁷ per tal de distingir-los dels de les grans metròpolis, com ara el pla Cerdà de Barcelona. És comparable a d'altres models portats a la pràctica –Mataró i Badalona, bàsicament–. La base geomètrica adoptada es fonamenta sobre la infraestructura viària existent, de tal manera que no hi ha solució de continuïtat entre el nucli antic i la nova planificació. Aquest fet fa que, en molts casos, el traçat es limiti a prolongar els carrers preexistents per formar noves vies. La retícula proposada per a la urbanització de les zones rurals voltants del nucli habitat és ortogonal amb illes rectangulars de mides variables, especialment quant a la dimensió transversal. Es pot considerar que la disposició no és gaire afortunada, ja que l'amplada dels carrers és massa estreta en comparació amb les

34. Altres projectes interessants d'aquests anys es poden consultar al SdAM: casa Llobet (70-1.11.11) i casa Aldrich (70-1.11.1), tots dos del 1868; casa Vilà (70-1.12.23), del 1869. La primera i la darrera són obra de Félix Torres i Mataró, i la segona de Joan Lluhí i Rissech.

35. BASSOLS, 1973: 168.

36. La Llei d'Eixample de les Poblacions, *Llei Retortillo*, de 29 de juny de 1864 (Bassols, 1973: 239-260).

37. SOLÀ-MORALES, 1971: 156-158.

illes. El més interessant del projecte, però, és la previsió de diferents zones verdes de manera sistemàtica, amb quatre categories d'actuacions:

1. L'obertura d'un parell de placetes arbrades a l'interior del nucli antic, per tal d'oxigenar una zona d'una elevada densitat constructiva.
2. La configuració d'un gran parc a la vora de la Riera, a l'alçada, curiosament, de l'actual plaça de Pere Torrent.
3. La formació de dues avingudes també arbrades, a manera de passeigs, a les dues ribes de la Riera.
4. El traçat de dues avingudes més, al sector més occidental.

No deixa de ser curiós que l'ordenació actual del sector de la Riera occidental i la plaça de Pere Torrent s'apropi en certs aspectes a aquesta idea. En qualsevol cas, la clarividència i la visió de futur que suposa apostar per la urbanització de la zona més ignorada és notable i sorprenent, i més tenint en compte que, efectivament, així es va fer a partir de la revolució turística als anys seixanta del nostre segle.

El projecte d'eixample de Frederic Esteve no va passar del paper. Malgrat les inicials mostres de simpatia i entusiasme expressades per la corporació municipal, va caure aviat en l'oblit. És possible que el seu caràcter innovador i el fet que afectava moltes propietats, fent necessària la utilització de la problemàtica fórmula de l'expropiació per poder traçar els carrers nous, impedís la seva aplicació efectiva sobre el terreny.³⁸

Esmentarem també un projecte d'urbanització d'iniciativa privada emprès el 1873 pel veí de Blanes Francesc Carreras i Conill sobre els terrenys del dit Mas Rovira o Mas Baell, més enllà del Camp d'en Pla. El plànol de la parcel·lació dels terrenys està signat per Fèlix Torras i Mataró el 9 d'agost de 1873 i mostra una divisió general en quatre rectangles força regulars de 60 x 32,50 m cadascun (uns 2.000 m²) separats per dos carrers perpendiculars, en una típica disposició de malla regular a petita escala. No sabem si, finalment, es va executar o no: va tenir l'aprovació municipal,³⁹ però només podem dir que, si es va fer, avui dia no en queda cap rastre. En qualsevol cas, la seva influència en l'ordenació urbana de la zona va ser nul·la. El major interès d'aquest projecte rau en la seva definició explícita com a urbanització, tal com es pot llegir al títol, encara que tampoc en coneixem la naturalesa jurídica i la gestió.

38. Curiosament, el model d'eixample decimonònic ja havia entrat en crisi quan s'aplica massivament a les ciutats mitjanes catalanes: Sabadell, Lleida i Vilanova el 1876; Sabadell, de nou, el 1886; Tarragona el 1890; Girona el 1897...

(TERMES, 1987: 99). Les primeres crítiques contra la retícula cerdiana les formula Josep Puig i Cadafalch, tot propugnant una ciutat més propera a l'escala humana (TORRES, 1978: 54).

39. Ple del 21 d'agost de 1873 (SDAM 45-5).

Altrament, diverses àrees de caràcter rústic van ser parcel·lades i construïdes durant els setanta a Lloret. L'activitat es distribueix, bàsicament, en dues grans àrees. La primera recull les intervencions executades terra endins. El Camp Carbonell és un primer exemple, no tant d'urbanització com de parcel·lació unitària d'un predi rural, tal com es pot veure en el seu plànol.⁴⁰ Situat a la vora del camí que comunicava Lloret amb Blanes, no va exercir cap repercussió sobre el planejament del sector. El cas del Camp d'en Pla es paradigmàtic de la divisió d'una gran finca per tal de convertir-la en hortes individuals; la parcel·lació és del 1855, però el fenomen, molt estès, de tancar cada parcel·la amb una paret s'esdevé, majoritàriament, entre 1873 i 1874.⁴¹

Totes aquestes intervencions es poden considerar com un primer pas en vistes a configurar un procés general d'eixamplament en sentit nord, més enllà del Torrentó, que, llavors, marcava el límit septentrional del nucli urbà. El segon sector de parcel·lació aglutina la intensa activitat parcel·lària que es detecta a la primera línia de mar i que és fruit de la venda dels terrenys municipals davant de la platja per tal de poder subvencionar la construcció de la nova Casa de la Vila. Les parcel·les resultants seran venudes als propietaris de les cases adjacents i transformades en patis i hortes per al seu servei.⁴² Durant els anys setanta es desenvoluparà la primera fase d'aquest procés, que correspon a les parcel·les ubicades a la banda occidental, la futura rambla de l'Oest.

A la dècada dels setanta es produeix una forta davallada de l'obra nova, tant en xifres relatives (del 48,7% al 12,7% del total) com absolutes (67 a 25 actuacions). La incidència de la gran crisi europea de 1873⁴³ es deixa notar. Una altra crisi, aquest cop política, s'esdevé amb l'esfondrament de la Primera República i el transcurs de la tercera guerra carlina.⁴⁴ Sembla que la reactivació de la «febre de l'or» impacta molt més en la reforma que en l'obra nova. Ara serà precisament la reforma la que arribarà al seu màxim històric (107 actuacions; 52,7% del total). El sector dels murs d'horta comença a destacar per sobre dels altres petits sectors, amb un 15,6%, i es situa en la segona posició per davant de l'obra nova.

40. EOP 70-2.14.15, del 1877. Tractat al ple del 27 de setembre del mateix any (SdAM 45-6).

41. Algunes d'aquestes tanques eren guarnides amb portalades de certa qualitat artística, amb afegit d'elements ornamentals de terra cuita, ben característics del neoclàssic tardà. Sortosament, encara avui dia en podem contemplar un dels millors exemples, ubicat a la carretera de Vidreres i al cantó de la capella de Sant Jordi. El propietari que la va fer construir era Joan Monter, i l'autor del projecte (EOP 70-1.14.22, de 1871) va ser el mestre d'obres Joan Lluhí i Rissech.

42. Cfr. amb el plànol de parcel·lació i alineació de la zona signat per Joan Lluhí i Rissech el 28 de març de 1869 (SdAM 30-16-108.3).

43. L'any 1873 es produeix una gran crisi d'enfonsament dels preus a tot Europa, iniciant-se d'aquesta manera el cicle econòmic d'endeutament públic, un fenomen inèdit fins llavors (BENEVOLO, 1993: 195).

44. Aquest cop, la repercussió va ser molt més important que en ocasions anteriors. Així ho testimonien alguns dels plens municipals, com el del dia 13 de febrer de 1873, on es determina de suspendre una reunió de veïns que ha de tractar el tema de prendre les armes en defensa dels invasors (SdAM, 45-5).

Aquest és, en canvi, el millor moment per renovar la vella casa en lloc d'enderrocar-la i reconstruir-la de nou. Els diners d'Amèrica continuen fluint, però amb un cabal menor; també cal destacar l'eufòria fomentada pel gran creixement de les exportacions vinícoles a França a causa de la fil·loxera.⁴⁵ Tot això s'anirà solapant amb un conat de crisi econòmica que es revelarà en tota la seva cruïsa a principis dels vuitanta.

Respecte a la distribució geogràfica, els EOP mostren en la seva anàlisi la configuració de tres zones ben diferenciades, en funció del ritme assolit en l'activitat constructiva:

1. Zones d'una molt alta activitat, especialment en reforma:
 - 1.1. Tota la façana marítima central, del carrer de la Torre al del Lleó.
 - 1.2. El barri de la Riera i la Plaça.
2. Zones d'una activitat alta, també majoritàriament en reforma:
 - 2.1. El vessant nord del carrer Major: Sant Pere baix, Unió, Areny baix.
 - 2.2. L'entrada al barri de Venècia: Vall, Sènia del Barral.
3. Zones de predomini de l'aixecament de murs d'horts:
 - 3.1. La Quinta d'en Pla.
 - 3.2. La Rambla de l'Oest.
 - 3.3. El Puig.

El moviment segueix concentrat en l'àrea clàssica ja configurada a la dècada anterior, però les actuacions *extramurs* comencen a sovintejar, a la part alta del carrer de Sant Pere i a la carretera de Vidreres, bàsicament.⁴⁶

D'entre els autors més destacats, no solament d'aquests deu anys sinó de tot el període estudiat, Fèlix Torras i Mataró desenvolupa una de les tasques més notables. Neix el 8 d'octubre de 1846 a Lloret.⁴⁷ Pertany, doncs, a la generació més jove i, per tant, influïda pels nous aires acadèmics. Prové d'una nissaga de mestres de cases originària d'Arenys i implantada a Lloret des de principis del vuit-cents. Lluny de conformar-se amb els coneixements bàsics dels mestres paletes, marxa a Barcelona i aconsegueix el títol de mestre d'obres el 1860.⁴⁸ La gràfica ens diu que la seva activitat es troba molt concentrada entre 1865 i 1875. Després, la seva participació en el camp privat decau molt fins a aturar-se

45. Riquer, 1988: 17-38.

46. També el barri de les Tres Creus, que de ser un dels probables nuclis fundacionals del poble (cf. Fabregas, 1959: 19-20) ha passat a ocupar una situació força marginal.

47. SclAM: Padró municipal del 1889, núm. 616.

48. El seu projecte de revàlida porta el títol de «*Proyecto de una estación de ferrocarril suponiéndola en un pueblo rural que tiene poco movimiento de pasajeros, pero que puede proporcionar una regular exportación e importación*». Està signat el 15 de febrer de 1866. Es conserva a l'Arxiu de l'ETSAB -C3(18)-, però es pot veure també a Montaner, 1983b: 100-106.

completament cap al 1885. Podem suposar que dos motius el van substreure de la producció d'obra privada: l'obra civil municipal, en què participa de forma molt activa, i la seva carrera política local.⁴⁹ A ell es deuen alguns dels més aconseguits exemples de tardoneoclàssic local, com les cases Ribas (la primera plenament pertanyent a aquest estil a Lloret), Bernat o Llobet,⁵⁰ ja desaparegudes.

Justament a mesura que el programa neoclàssic s'esclerotitza i s'allunya de l'ideal originari, comencen a sorgir els primers moviments crítics que abjuren del racionalisme enciclopèdic universalista i aboguen pel sentimentalisme particularista romàntic. Aquestes tendències cristal·litzen arquitectònicament en l'eclecticisme historicista, el ramat d'estils imitatius d'altres més antics, especialment dels medievals.⁵¹ A Catalunya, el procés serà molt més progressiu: l'arribada de l'eclecticisme influirà i deformarà poc a poc l'estil pur neoclàssic, produint el que Antoni Bonet i Correa anomena tardoneoclassicisme,⁵² també conegut com a neoclassicisme isabelí,⁵³ un neoclassicisme que perd part dels seu caràcter fred i abstracte per guarnir-se d'elements decoratius que potencien la seva expressivitat. Aquest serà l'estil característic dels mestres d'obres acadèmics. A Lloret, els introductors seran Fèlix Torras i Mataró i Joan Lluhí i Rissech. El primer exemple que trobem és del 1866 (la ja esmentada casa Ribas de Fèlix Torras), i s'anirà estenent en la seva esplendor al llarg de les dècades dels setanta i els vuitanta. Encara al 1910 es poden trobar casos; per tant, l'estil es desenvolupa durant més de quaranta anys i solapant-se amb la introducció del modernisme. Les seves principals característiques es podran veure en edificis amb la forta preeminència jeràrquica d'una façana (la principal) sobre les altres; s'utilitza la simetria compositiva a les façanes mitjançant dos o tres eixos verticals; la noblesa de la planta baixa s'exterioritza amb obertures de majors dimensions, que van disminuint de mida a mesura que pugem de planta. Finalment, cal destacar la utilització d'abundants recursos ornamentals de tot tipus: motlures, plafons, balustrades, mènsules, generalment de terra cuita, tot seguint models clàssics grecollatins però fortament abarrocats.⁵⁴ Sortosament, una de les millors edificacions d'aquesta dècada encara ens regala amb la seva presència: es tracta

49. Fèlix Torras no solament va participar a la vida política lloretenca des de ben jove, sinó que es va caracteritzar pel seu apassionament extrem al respecte. Aquest punt va provocar importants conflictes amb d'altres regidors. D'idees més aviat progressistes (potser republicanes o federalistes; de fet, a les actes no es parla mai de política, curiosament), va arribar de forma una mica irregular a l'alcaldia, a instàncies del governador provincial i enfrontat de forma força virulenta amb l'anterior alcalde. Això passava el 30 de desembre de 1895, tot secundat incondicionalment per Llorenç Gallart, company pro-

fessional i també regidor. Tres anys més tard, el 9 de desembre de 1898, sortia del càrrec més o menys de la mateixa manera, aixecant polseguera...

50. SdAM 1.9.1 de 1866, 1.10.2 de 1867 i 1.11.11 de 1868, respectivament.

51. BENEVOLO, 1960: 89-91.

52. BONET, 1982: sp; citat a MONTANER, 1983A: 794.

53. ALONSO DE MEDINA, 1980: 99-104.

54. ALONSO DE MEDINA, 1980, arriba a conclusions anàlogues estudiant el cas de Figueres i l'obra de l'arquitecte Josep Roca i Bros (1815-1877), destacat representant del tardoneoclassicisme català.

de Can Comadran, antiga casa Font. Datada el 1877, la seva continuïtat sembla assegurada gràcies a l'actual titularitat municipal de l'edifici.⁵⁵ A més dels aspectes comentats, Can Comadran destaca especialment per la riquesa ornamental de la serralleria de fosa i del treball d'ebenisteria de la porta principal exterior.

1880-1889

La dècada dels vuitanta es caracteritzarà arreu de Catalunya per la incidència de diferents situacions negatives en l'àmbit econòmic. Des del monumental *crack* borsari del 1882, que posà fi a la *febre d'or*, fins a l'enfonsament dels preus dels cereals a causa de les importacions massives de l'Europa oriental, cap al 1888,⁵⁶ passant per l'arribada de la plaga fil·loxèrica de l'altra banda dels Pirineus.⁵⁷ A les diverses crisis econòmiques de principis dels vuitanta vindrà a afegir-se a Lloret la fi del comerç transatlàntic. Encara que rep l'estocada final al 1898, ja cap al 1880 no era ni de bon tros el que havia estat vint anys enrere. És ara quan es produeix el retorn massiu dels indians (DOMÈNECH, 1978: 8-9), i serà precisament ara quan l'edificació d'alt *standing* pujarà. De fet, serà l'única que ho faci.

L'evolució progressiva al llarg d'aquests deu anys mostra una baixada destacada global del ritme de l'activitat constructiva. El comportament de cadascuna de les categories, serà, però, prou diferent:

a) L'obra nova pateix força la crisi. La seva baixada és especialment forta entre 1881 i 1883, mantenint-se posteriorment dins d'un ritme més suau, però igualment descendent.

b) La reforma aconsegueix mantenir-se una mica millor. Es pot apreciar una baixada pronunciada entre 1881 i 1883 (l'any 1882 no enregistra cap expedient), però entre finals dels vuitanta i principis dels noranta experimenta un petit ascens, que dona com a resultat exercicis especialment bons.

c) Els murs pateixen la davallada de 1881, però es recupera molt bé entre 1885 i 1887, a causa, probablement, de la venda dels terrenys municipals a la rambla de l'Est i al Raval de Venècia. Just en arribar el nou segle, un descens definitiu situarà aquesta categoria fora de la primera plana de l'activitat constructiva.

d) Les altres categories (ampliacions; aigües i sanejament; urbanisme) continuen estables dins d'una cota totalment marginal.

55. En desconeixem, però, la identitat exacta de l'autor.

56. RÍQUER, 1988: 17-38.

57. El ple del 10 de setembre de 1882 recull l'existència dels dos primers focus de l'insecte a Lloret (SdAM, 45-6). Per si no n'hi havia prou, a fi-

nals de 1884 s'extrema la vigilància per impedir la propagació del còlera des de França, i al 1885 es detecten alguns casos de verola al poble, tema al qual es dedica íntegrament el ple de l'11 d'abril del mateix any (SdAM, 45-7).

El comparatiu per categories de la dècada dels vuitanta ens mostra que la reforma retrocedeix del 52,2% al 38,9%, i segueix essent la categoria dominant. L'obra nova puja vuit punts, fins al 20 per cent, i s'estabilitza, probablement fruit de la tornada massiva dels emigrats d'Amèrica. Els murs es situen molt poc per sota del vint per cent.

En mirar els comparatius dels LLAM, hom comença a veure per primer cop divergències de certa consideració. Se'n produeixen al percentual del període 1880-1889. Els Llibres d'Actes recullen una xifra d'aprovacions d'actuacions de reforma molt més elevada que no els EOP (52,9% contra 38,9%), seguint la mateixa tendència que a la dècada dels setanta.

Durant els anys vuitanta es comença a veure també als plànols de distribució geogràfica el descens del volum d'obra. Aquest descens afecta especialment la zona més poblada, la façana marítima central, que queda pràcticament buida d'activitat, amb l'excepció d'un petit nucli al seu extrem oriental, entre els carrers de Sant Elm, dels Pescadors, Major i del Mar. Aquest nucli no apareix, per contra, al plànol corresponent dels LLAM.

Les zones de més desenvolupament dels murs d'hort tornen a ser quasibé les mateixes: rambla de l'Oest-Tres Creus-Riera, el Puig, rambla de l'Est-Venècia. L'obra nova troba el seu millor sector en Sant Pere mitjà i alt, mentre que les actes reflecteixen una bona resposta de reforma a la zona baixa del carrer de Sant Pere i la del carrer del Carme.

En general, s'observa una clara desacceleració dins del nucli antic i una tendència al creixement seguint quatre sentits:

1. Zona alta del carrer de Sant Pere-carretera de Vidreres.
2. Rambles de l'Est i de l'Oest.
3. Puig alt-carrer del Camí de les Cabres.

El fenomen, però, és encara poc acusat.

D'entre els professionals lloretencs més destacats durant els vuitanta, és hora de repassar la vida de Josep Torras i Mataró, germà gran de Fèlix. Neix a Lloret el 18 de desembre de 1830.⁵⁸ Al contrari del seu germà, no va estudiar a Barcelona i es va confomar amb els coneixements transmessos pel seu pare, per ser mestre de cases gremial. Col·laborà en mantes ocasions amb Fèlix; és probable que formessin un equip, una mena de taller d'arquitectura i construcció on ell s'encarregava de les tasques més pràctiques. Tanmateix, s'hi poden atribuir alguns projectes, com ara el de Can Garriga. Moltes vegades, però, és difícil discernir on acaba la intervenció de Fèlix i on comença la de Josep. És habitual que el primer

58. SdAM: Padró municipal del 1889, núm. 922.

signi els plànols i el segon la instància de sol·licitud. La seva activitat s'estén entre 1861 i 1895. També participà en alguns dels projectes municipals de l'època, com ara la construcció dels pilons del pont de la Riera.

La dècada dels vuitanta deixa com a llegat arquitectònic alguns dels exemples encara vius d'habitatges benestants de finals del segle XIX a Lloret. En destacarem especialment dos. El primer no pot ser altre que Can Garriga, actual centre cultural municipal, ubicat en una privilegiada situació urbana davant del mar i en un extrem del passeig Verdaguer. L'expedient conservat porta per data el 13 de desembre de 1886 (EOP 70-2.13.9); no hi figura cap signatura, però la caligrafia de la instància ens fa pensar en els germans Torras i Mataró, sobretot en Josep. Per tant, no és cap bestiesa pensar que Can Garriga va sortir també del taller muntat pels Torras, a l'igual que altres edificis contemporanis. El plànol original ens serveix per veure les divergències amb l'execució real, especialment en aspectes decoratius i d'acabat de les façanes que al final no es van realitzar de la mateixa manera. Tot plegat, el resultat final va ser una casa distingida i sòbria de notable elegància, no massa ornamentada i seguint els canons del neoclassicisme acadèmic tardà. L'altre edifici supervivent, encara que de manera parcial, és Can Gallissà, situat entre la plaça de París, el carrers del Castell, del Repartidor de Sant Isidre i de la Ginesta (EOP 70-2.14.3). Aquesta dada és important: gairebé es podria considerar com una casa pairal en el camp, ja que la zona estava a penes urbanitzada, llavors. Els plànols estan signats pel mestre d'obres titulat barceloní Narcís Arau (cal recordar que el propietari, Joan Baptista Gallissà i Botet, era veí de Barcelona), i són uns dels més bellament executats de tots els conservats del període 1850-1915.⁵⁹ Ens mostren una façana de gran noblesa i dignitat, seguint un estil estrictament neoclàssic sense cap mena d'ornamentació tardana de la que es pot trobar en la majoria de projectes de l'època. El conjunt es completa amb una tanca de jardí a banda i banda del cos central i una suposada capella coronada amb una graciosa semicúpula, de gran prestància, adosada al mateix cos de l'edifici. La impressió final és realment excel·lent, encara que és probable que no s'executés ben bé de la mateixa manera.⁶⁰

1890-1899

Els anys noranta recuperen pràcticament la mateixa situació dels anys setanta, però amb un volum d'obra molt més baix: la reforma torna a recuperar el

59. Els plànols estan grafiats sobre fibra tèxtil encerada, translúcida, tot utilitzant tintes de quatre colors: línies bàsiques en negre, serralleria en blau intens, fusteria en ocre i vidres en blau cel.

60. En algunes fotografies es pot apreciar la substitució de la semicúpula per una coberta plana tancada amb una balustrada convencional. En qualsevol cas, aquesta part de la casa va ser enderrocada a finals dels anys setanta del nostre segle.

52 per cent (concretament el 52,6%). No obstant això, si als setanta ho feia amb 107 actuacions, ara ho farà amb gairebé la meitat: 57. Tots els altres sectors pateixen davallades.

Els plànols de distribució geogràfica ens indiquen que el nombre d'actuacions roman sense alteracions d'importància. L'activitat es replega de nou al nucli antic, especialment al carrer Major. La distribució segueix el següent esquema bàsic:

1. S'esdevé un equilibri entre obra nova i reforma, concentrades ambdues en la zona delimitada pels carrers del Mar i Major.
2. Tres zones es distingeixen per la seva activitat: el barri de la Riera, la ja esmentada façana marítima central i els carrers de Sant Pere (zona baixa) i del Carme.
3. Els murs es concentren en dues àrees: carrer de Venècia i el Vall, i el Puig (carrer del Camí de les Cabres-carrer del Castell).

Es viu una segona etapa de renovació del teixit urbà antic després de l'esdevinguda durant la dècada dels seixanta. D'altra banda, es va perfilant una nova zona de creixement: el sector del Vall de Venècia i la Sènia del Barral.

Precisament, ens aturarem ara a estudiar amb més detall el procés de creixement de la població en sentit est, que tindrà algun dels seus capítols més destacats durant els anys noranta. La part nord-oriental de la plana marítima lloretenca és urbanitzada durant la segona meitat del segle XIX. Si comparem els plànols de 1772 i 1878,⁶¹ podrem comprovar com en un segle s'ha ocupat completament la zona compresa entre el Puig i les estribacions del Turó del Barral –conegudes com *Sa Pedrera*– així com la que s'estén entre els carrers del Carme i Major, actualment de la Vila. Entre tots dos fronts va quedar una bossa sense urbanitzar corresponent al cim més accidentat del Puig, que no es va completar fins al 1920-25, i a més amb una baixa densitat. Una vegada ocupada la franja central situada entre els carrers dels Amics i de l'Areny, i havent connectat ja amb la part alta (1865-70), el procés continua en sentit est cap al Vall de Venècia i la Sènia del Barral. La polèmica desencadenada per la urbanització del Vall i el llarg procés jurídic i social que en fou conseqüència va ser un obstacle important.⁶² El Vall de Venècia era un petit rieral molt estret, gairebé sempre sec i encara no urbanitzat. La senyora Bofill, en voler aixecar un mur als seus terrenys a llevant del Vall, el 1874, es troba amb la negativa municipal. La propietària havia presentat un plànol proposant l'alineació a seguir i la delimitació entre vial i propietat privada. El consistori és de l'opinió que l'amplada deixada és insuficient

61. Tots dos consultables a AJUNTAMENT DE LLORET, 1995: 5 i 13, respectivament.

62. EOP 70-3.11.1, de 1872 a 1891.

■ ■ ■ ■ ■ ■ ■

i denega el permís tot imposant una amplada superior que suposa l'expropiació forçosa de part del predi de la senyora Bofill. Després de diverses apel·lacions, sentències i períodes d'activitat i latència, el cas arriba al 1891 sense solució, però amb una tendència favorable als dissenys municipals. El plànol d'urbanització de la zona del 1891,⁶³ obra de Fèlix Torras i Mataró i Manuel Almeda com a arquitecte provincial, proposa una solució conservadora que es limita a prolongar els carrers existents i ja insinuats al plànol de 1772. Finalment, el plànol no es va portar a la pràctica. El fet important és l'impacte que va tenir aquest contenciós en la definició urbana de la zona i la ralentització del procés urbanitzador d'aquest sector, sempre per darrera de les zones annexes.⁶⁴

En el nostre repàs als personatges que van protagonitzar l'activitat constructiva i urbanística, arriba el torn de Joan Soliguer i Lluhí. Va néixer el 17 de novembre de 1832 a Lloret⁶⁵ dins d'una de les tradicionals famílies de mestres de cases assentades a la localitat. Amb casa i taller al número 20 del carrer del Carne, és el professional més prolífic de tots els que treballaren a la vila de 1850 a 1915. La seva vasta obra comprèn una gran quantitat de projectes d'habitatges; també el trobem a totes les subhastes convocades per portar a terme obres municipal, moltes de les quals es va acabar adjudicant (l'escorxador, el nou cementiri). La seva tasca la continuaran els seus fills, Joan i Valentí Soliguer i Pujol. La corba d'activitats es divideix en dos períodes: de 1857 a 1867, amb poc volum, i de 1875 a 1900, on s'enregistren exercicis de gran activitat, especialment a la dècada dels noranta. Les dues especialitats de l'autor foren la reforma i adaptació de façanes als nous gustos estètics i el disseny de nous habitatges, generalment benestants. Tenint en compte el bon gust i el coneixement que es dedueix que tenia dels corrents estilístics imperants, sense ser mestre d'obres acadèmiques, cal pensar que potser encarregava els projectes a d'altres autors i ell es limitava a l'execució. No ho sabem amb exactitud, ja que mai no signava les seves obres, cosa d'altra banda força habitual en la professió.⁶⁶ Si ens haguéssim de guiar per les caligrafies dels manuscrits de les instàncies, s'hi haurien d'atribuir edificis tan significatius com la fàbrica surera del germans Pujol, al carrer del Carne, ja desapareguda; la casa Comas, al passeig Verdaguer cantonada carrer de les Vídues, supervivent però molt modificada; la casa Austrich, també visible, al començament del carrer de Sant Pere, amb els baixos

63. SdAM, 30-16-108.2.

64. La Sènia del Barral és paulatinament ocupada des del barri de Venècia, donant-se la paradoxa que al plànol general de la població del 1924 es veu aquest carrer urbanitzat en bona mesura, mentre que el Vall, situat més a occident i, per tant, més proper del nucli urbà, encara roman com a via gairebé de caràcter rural que s'encara amb un grapat d'hortes pel cantó de llevant.

65. SdAM: Padró municipal del 1889, núm. 1.737.

66. Una possibilitat força plausible és la que ens portaria a considerar la col·laboració destacada dels seus fills –especialment de Joan Soliguer i Pujol–, més joves i, per tant, més familiaritzats amb els nous estils. A partir del 1900, Joan i Valentí formarien una mena de tàndem, molt semblant al dels germans Torras, en el que sembla que Josep s'encarregaria dels projectes i Valentí de la construcció.

irreconeixibles.⁶⁷ La llista de cases pairals reformades al nou estil neoclàssic tardà, seguint les normes compositives inherents, és llarga i amb excel·lents exemples.⁶⁸ Joan Soliguer va morir el 1902, amb setanta anys i encara treballant.

1900-1909

Després de la crisi colonial del 1898, el segle XX s'inicia en un ambient de fredor i escepticisme vers el futur. L'activitat constructiva a Lloret entra en una dinàmica d'ensopiment sense alteracions, conservant un puls vital quotidià i sense les alegries d'abans. Es podria dir que la tendència davallant de les dècades anteriors s'instal·la en la rutina. De fet, seria excessiu d'afirmar amb rotunditat que aquest és un període dolent. Estem en els anys de la *Belle Époque*, arriben al poble els darrers emigrants d'Amèrica, en un retorn definitiu després de la guerra de Cuba, i es comença a bastir, des de 1901, el magnífic conjunt arquitectònic i escultòric funerari de la Nova Necròpolis, precisament amb el capital aportat pels indians. Tanmateix, el volum de l'obra residencial no es recupera.

Globalment, aquests deu anys són sens dubte els pitjors de tot el període estudiat. En repassar les categories, aquesta imatge pessimista, però, es va matisant:

1. L'obra nova, per exemple, s'estabilitza entre les dues i quatre actuacions per any, sense fluctuacions, però molt lluny de les sis a vuit actuacions anyals dels seixanta. El fet que hagi conclòs un cicle econòmic genera un sentiment de desconfiança entre la població.

2. La reforma segueix una línia tènuement descendent, ara sí, després de la bona situació, en termes relatius, de la dècada anterior. És també el seu pitjor moment en els seixanta-cinc anys; això mostra fins a quin punt exerceix la seva influència en el conjunt global de totes les actuacions.

3. Els murs d'hort desapareixen del mapa de sectors. El seu comportament és molt pobre, i només comparable amb l'hagut a la dècada dels cinquanta, amb la diferència de que ara sí que tenim totes les dades completes. Els sectors menors segueixen la mateixa tendència.

El comparatiu de categories per aquests deu anys mostra com la reforma retrocedeix de manera destacada, del 52,6% dels anys noranta al 44,8%, mentre que és ara l'obra nova la que manté el tipus, i fins i tot s'apuja de nou actuacions (de 18 a 27, per assolir un 32,5% del total d'actuacions registrades de 1900 a 1909).

67. SdAM 70-2.16.14 de 1889, 3.7.2 de 1897 i 4.1.1. de 1901, respectivament.

68. Casa Palou de Comasema, Sant Pere 59 (70-3.1.8 de 1891); casa Domènech, Major 25 (3.4.13 de

1894). Preciós l'alçat d'un balcó-tribuna de fusta per a la casa de Caterina Cabruja, carrer Major, núm. 40-carrer de Sant Elm (70-3.9.5 de 1899).

L'àmplia difusió del tardoneoclàssic serà una obstacle que alentirà la introducció dels estils posteriors. El neogòtic arribarà a Lloret molt tard, associat ja al despertar cultural impulsat per l'adveniment del modernisme. Són pocs els exemples en l'arquitectura residencial local, però, sortosament, molts han pogut sobreviure. Resta en peus la ja esmentada casa Lluhí del número 62 del carrer de Sant Pere, un immoble estret de dues crugies i entre mitgeres datat el 1900. Els recursos neogòtics utilitzats consisteixen, en aquest cas, en finestres acabades en arcs conopials, juntament amb cresteries i traceries florals. És de destacar la delicada feina d'artesanía de la serralleria de l'entrada, on destaca un picaporta de ferro en forma de drac. Altre drac, aquest cop de pedra, es converteix en un dels detalls ornamentals característics de Can Saragossa, una autèntica casa de camp envoltada d'un bonic jardí, del qual només en resta una part, datada el 1902. Malgrat que no ens n'ha arribat l'expedient, seria atribuïble també a Joan Lluhí i Rissech, ni que sigui per les importants afinitats estilístiques i ornamentals amb la casa del carrer de Sant Pere. Altre dels immobles supervivents digne de ser considerat és la casa que Nicolau Font construeix ben a prop del palauet del carrer de Sant Carles, just en la cantonada amb l'actual carrer de Josep Galceran.⁷⁴ L'edifici, obra del mestre acadèmic gironí Joaquim Artau i Fàbregas, segueix traces tardoneoclàssiques, dins d'una contenció decorativa que el fa certament notable.⁷⁵

1910-1915

Serà ara quan la indústria surotapera reculli el testimoni deixat pel comerç colonial. Aquesta reactivació es produeix en un context favorable, gràcies al *boom* productiu general provocat a Catalunya per l'esclat de la Gran Guerra al 1914, i la subsegüent neutralitat espanyola, que va convertir el país en proveïdor de primer ordre de les diferents potències bel·ligerants.⁷⁶ Aquesta eufòria, però, amagava un alt risc inflacionari que es materialitzà en l'escassetat de productes per al consum intern, i que va desencadenar la posterior crisi econòmica, coincidint amb les primeres manifestacions serioses de l'ensulsiada de la Restauració, el 1917 (*Galofré, 1992: 289-304*).

El diagrama de barres progressiu ens indica que el nombre d'actuacions global experimenta una pujada exorbitant, espectacular, que supera fins i tot de bon tros els màxims històrics de la dècada dels seixanta:

74. EOP 70-4.3.5 de 1903.

75. A Joaquim Artau es podria atribuir també, per coincidències estilístiques i de grafisme, un dels edificis més significatius en els primers anys

del segle XX lloretenc: l'auditori de la coral Harmonia Lloretenca, ubicat a la Rambla de l'Oest (EOP 4.4.9, de 1904).

76. TORRES, 1978: 125.

1. L'obra nova es mostra certament irregular: es revitalitza d'una manera molt pausada, amb lentitud però ferma, fins al 1911, i a partir del 1912 pateix una davallada força important, amb nivells que arriben a una actuació anual entre 1912 i 1914, i a cap actuació enregistrada l'any 1915.

2. La reforma, en canvi, guanya terreny d'una manera realment important, fins a arribar als nivells assolits als anys setanta, el seu màxim. És, doncs, la reforma, la que rep tots els beneficis de l'expansió econòmica de la guerra.

3. Els murs repunten de forma simbòlica però decidida, després d'una època molt dolenta. Es continuen tancant parcel·les i horts a la primera línia de mar.

4. Sense cap dubte, la gran sorpresa d'aquest període ve representada pel comportament dels sectors menors; aigües-sanejament i urbanisme. Són aquestes dues categories les que deformen la línia progressiva total creant una il·lusió de molta activitat. Concretament, entre 1914 i 1915 un gran nombre de ciutadans cursa sol·licitud a l'Ajuntament per efectuar, bàsicament, tres tipus d'actuacions:

4.1. Encastar els baixants pluvials dins dels murs exteriors de les cases.

4.2. Formar latrines i pous negres per al sanejament dels habitatges.

4.3. Formar voreres al front de façana de les cases.

Entre aquests dos anys es produeix una invasió massiva d'instàncies demanant permís per a efectuar algunes d'aquestes tres actuacions (sovint totes tres plegades), fins a 20 i 25 per any de cada tipus.⁷⁷

El diagrama comparatiu de sectors durant aquests cinc anys mostra una ruptura radical de les tendències esbossades fins ara, ruptura causada bàsicament pel comportament extraordinari d'aigües-sanejament i urbanisme. Entre tots dos sumen el 50 per cent de totes les actuacions del període, en una distribució a parts gairebé iguals (25,1% per sanejament i 24,2% per urbanisme). La reforma, però, continua encapçalant la classificació, però per molt poca diferència, amb 79 actuacions i el 34,8 per cent. L'obra nova baixa de forma considerable fins a deu actuacions, que representen el 4,4%, una xifra realment minsa.

Quant a la preponderància geogràfica, les actuacions es reparteixen de forma diversa; no existeixen zones de forta concentració. Es pot comprovar com el nombre total d'actuacions entre 1910 i 1915 és molt superior al que es registra, per exemple, entre 1900 i 1909, amb la diferència, a més, de ser només cinc anys contra deu.

1. La reforma es distribueix de forma molt equilibrada: retorna l'activitat a les zones tradicionals: barri de la Riera, façana marítima central, barri de Venècia...

77. Probablement sigui la resposta popular a les normes municipals encaminades a posar ordre

en l'aspecte dels carrers i la salubritat dins del recinte urbà (*Padilla, 1997: 79-86*)

2. El creixement exterior es ralentitza, com ho palesen tant el fet que les actuacions més enllà de la travessia de Sant Josep disminueixen força, com també la baixada general de l'obra nova.

3. Altres zones de forta activitat en reforma són als carrers de Sant Josep, Sant Miquel-Perills, rambla de l'Oest-la Plaça. Cal esmentar l'actuació puntual a cinc cases de lloguer al barri de les Tres Creus (cfr. SdAM, st 70-4.15.14).

En general, els plànols mostren la major divergència entre EOP i LLAM. Es torna a aturar el creixement dels límits exteriors del poble, i la inversió es refugia en el manteniment i la millora del parc immobiliari existent. Aquesta tendència de millora es veu avalada per l'explosió de la construcció de latrines i pous negres, així com per la formació de voreres: es pot dir que les àrees del nucli antic s'equipen i sanegen més (barri de la Riera i façana marítima central).

A Lloret la situació sanitària és força elemental: la provisió d'aigua potable es fa a través de les fonts públiques, com les de Sant Josep o de Loreto. Als voltants de la població es poden trobar nombroses mines d'aigua suficients per satisfer les necessitats dels quatre mil habitants del poble. Tenim referències de diferents obres de canalització d'aquests aigües fins al nucli urbà, sempre per iniciativa privada, com les de la mina del Puig d'en Pla –dita també Font Trobada– de Joan Tort, entre 1879 i 1880. Aquestes actuacions privades, però, estan fiscalitzades pel Consistori, en tractar-se d'un servei de primera necessitat. D'aquesta manera, podem veure com, a canvi de permetre el pas de les aigües per dins del poble i de la subsegüent servitud creada, l'Ajuntament exigeix la cessió del deu per cent del cabal per a l'ús públic lliure.

Quant a l'evacuació de les aigües residuals, no serà fins a la dècada del 1910 quan s'hi començarà a posar una mica d'ordre.⁷⁸ Per començar, la manca de sistemes sanitaris d'evacuació és generalitzada fins a finals de segle. Com molt bé explica Joan Sala i Lloberas, les cases comptaven només amb una comuna o latrina que era buidada cada matí pels terrassans en anar als camps a treballar.⁷⁹ A partir de les dècades dels cinquanta i dels seixanta, les famílies més afavorides comencen a demanar permisos municipals per excavar i construir pous negres, demandes que s'estenen a les classes populars als setanta i vuitanta.⁸⁰ Altra possibilitat era connectar els excusats amb algun col·lector proper, dels que portaven les aigües sobreres de les fonts públiques a la Riera,⁸¹ o a un de

78. De fet, la preocupació higienista per la canalització adequada de les aigües residuals neix precisament durant la segona meitat del vuit-cents, en consonància amb l'aplicació dels nous descobriments científics i sanitaris (COLLINS & COLLINS, 1965: 29). Aquest corrent va arribar, en alguns casos, a l'extrem de promoure la disposició de les traces bàsiques del plane-

jament urbà en funció de la xarxa de clavegueram executada amb anterioritat (*ibid.*, 29-30).

79. SALA, 1995: 35.

80. Cfr. ple municipal del 15 de febrer de 1867 (SdAM 45-5).

81. EOP 4.14.9 de 1914.

construït a propòsit fins al Torrentó.⁸² L'any 1913 Joan Monné demana permís per construir un col·lector que porti les seves aigües brutes fins a una tal *red general*.⁸³ No tenim constància, però, que se n'hagués projectat i executat cap, en aquesta data ni abans. Podria tractar-se de la denominació que rebia el sistema de rieres i escorrenties pluivals existent. De fet, l'evacuació de les aigües suposava un gran problema viari. Alguns dels carrers que baixen del Puig es convertien en improvisades rieres en donar-se pluges de molta intensitat.⁸⁴ Les petites rieres amb un règim més regular (Pegueres, Torrentó, Sènia del Barral i Vall de Venècia) van romandre obertes, sense cobrir. No serà fins el 1909 quan una propietària cobreix un tram del Torrentó per poder creuar d'un costat a l'altre el seu predi. El mateix any, en sessió del 12 d'agost de 1909, el president de la Comissió de Foment, Ramon Pujol, indica que *«cada dia va haciéndose más urgente el arreglo de las calles y las conducciones de las aguas pluviales [...] que han corrido siempre a la mera discreción e inteligencia del peón Municipal [...] resultando completa desarmonia que no tan sólo afea la población sino un peligro [sic] para determinadas calles y un continuo dispendio [...] por lo que somete a la consideración del Ayunt^o. la conveniencia de nombrar una persona que por sus conocimientos y prácticas –ya que no hay en la localidad ningún técnico facultativo– pueda llevar la dirección de los trabajos [...]»*. Aquest fragment posa en evidència la manca de qualsevol mena de política urbanística i de sanejament al municipi fins ben entrat el segle XX.

Per finalitzar amb les semblances d'alguns dels més destacats professionals que treballen a Lloret entre 1850 i 1915, repassarem breument les biografies de dos membres de la família Gallart. Josep Gallart i Sala neix a Lloret el 30 de setembre de 1871⁸⁵ –forma part, per tant, de la generació més jove de totes–. La casa-taller dels Gallart es trobava emplaçada al número 10 del carrer del Repartidor de Sant Isidre, llavors en els confins més allunyats del nucli urbà i tot just al costat de la casa del seu oncle, Llorenç. De fet, els Gallart, encara que provinents del veí Blanes, formaven una de les agrupacions familiars dedicades a la construcció més nombroses i importants de la vila, encapçalada pels germans Llorenç i Narcís Gallart i Massó, aquest darrer pare de Josep i de Sebastià, també mestres de cases. Josep desenvolupa la seva tasca professional independent a partir del 1900, amb 29 anys, i serà especialment activa a partir del 1910. Un 56,8 per cent de les seves actuacions entren dins de la categoria de reforma,

82. EOP 3.5.20 de 28 d'agost de 1895.

83. EPO 4.13.15 de 1913.

84. Tal com es pot comprovar en la instància subscripta pels veïns dels carrers de Sant Pere i del Carne en demanar a l'Ajuntament que suspengui les obres executades en aquest darrer carrer i que

tenen la finalitat de canalitzar les aigües pluivals, quan tot just n'han provocat la modificació del curs natural, causant danys importants en alguns immobles (EOP 1.2.12. de 1855).

85. SdAM: Padró municipal del 1889, núm. 446.

i un 27,3 per cent és d'obra nova. Els dos projectes més interessants són, precisament, de reforma: el primer és la de la façana de la casa de Joan Riera, al número 22 del carrer Major.⁸⁶ El segon és doblement interessant a causa de la seva raresa tipològica: es tracta de la reforma i condicionament de cinc habitatges adosats al carrer de les Trèes Creus formant un gran edifici allargat, tots cinc de la mateixa propietària, que, probablement, els llogava.⁸⁷ Seria, d'aquesta manera, un dels primers exemples d'activitat immobiliària de lloguer a l'engròs en el poble. El seu oncle, Llorenç Gallart, pertany, en canvi, a la generació més antiga, com Joan Lluhí i Taulina, cosa que també es pot apreciar en el grafisme dels seus projectes. Va nèixer l'11 d'agost de 1834 a Blanes.⁸⁸ El 1838 arriba a Lloret, suposem que amb la seva família. Treballa, especialment, entre 1875 i 1896. La gran majoria de les seves actuacions són de modificacions de façanes i també de murs. A més, també participà de manera molt activa dins de la vida pública municipal com a regidor a les dècades dels vuitanta i dels noranta.

Conclusions. Lloret, ciutat postliberal?

Després d'aquest recorregut descriptiu al llarg dels resultats oferts per la informació sobre l'activitat constructiva a Lloret de 1850 a 1915, hom pot realitzar una primera avaluació de les dades. S'ha pogut veure com es succeïen els diferents cicles d'expansió i retracció de l'activitat constructiva a tenor de la conjuntura econòmica del moment. Segons aquests moviments, és possible dividir tot el període en quatre etapes principals ben diferenciades:

1. 1850-1880: l'esplendor. Caracteritzat per un volum d'obra molt elevat i un fort ritme en la consecució de les actuacions:
 - 1.1. 1850-1869: boom de la construcció de nous immobles.
 - 1.2. 1870-1879: concentració de l'activitat constructiva en la reforma. Gran volum d'actuacions.
2. 1880-1899: la crisi. El nivell d'activitat baixa fins arribar a ritmes més lents i potser normals:
 - 2.1. 1880-1889: disminució accentuada de la reforma. L'obra nova, especialment la de caràcter més acomodada, aconsegueix romandre sense alteracions.
 - 2.2. 1890-1899: manteniment de la situació. Lleugera recuperació de la reforma en detriment de l'obra nova.

86. EOP 4.8.6, de 1908.

87. EOP 4.15.14, de 1915.

88. SclAM: Padró municipal del 1889, núm. 439.

3. 1900-1909: l'estabilització. La construcció entra en una dinàmica rutinària i tranquil·la, sense sotrats però també sense alegries.

4. 1910-1915: l'inici de la recuperació. L'activitat es revifa de forma força important, tant en obra nova com en reforma. Es produeix una allau de sol·licituds de tipus sanitari i urbanístic (voreres, baixants pluvials i latrines).

En aquests seixanta-cinc anys, Lloret, a l'igual que altres ciutats i pobles, es mou, introdueix canvis importants en la seva morfologia urbana: es desenvolupa un procés que alterna simultàniament la renovació del teixit urbà existent i la creació de noves àrees per urbanitzar. L'Ajuntament es converteix en el primer agent urbanístic del poble, com a expressió material dels desitjos de les classes més acomodades, aspirants a classes burgeses. Disposarà de moltes i diferents eines per modificar la fisonomia urbana en funció de les necessitats de la població. Aquest fet, que es podria revelar com una gran virtut, esdevé, també, una gran càrrega, ja que el consistori actuarà sempre donant resposta a problemes concrets, mancat de qualsevol esperit de previsió i planificació. De fet, aquesta actitud es pot advertir a la resta del món occidental: és el que Leonardo Benevolo defineix com a *ciutat liberal*,⁸⁹ una ciutat on no existeix coordinació ni iniciativa pública, només actuacions puntuals, independentment de la titularitat, inconnexes, seguint una tendència bàsicament mercantil i economicista.

Aquesta situació es manté fins la meitat del segle XIX. A partir de les fracassades revolucions liberals europees del 1848, els nous governs populistes i neoconservadors veuran en el planejament urbà un potent instrument de poder i submissió de les masses, en una visió una mica reductiva del problema. Aquesta urbanística reaccionària es desenvoluparà al llarg de la segona meitat del segle, i tindrà com a conseqüència més impactant i negativa la destrucció dels nuclis medievals i la posterior superposició de noves estructures viàries regulars i a una escala molt més gran.⁹⁰ Podríem dir que Lloret es va quedar aturada en la primera fase. De la ciutat posliberal, només n'hi trobem fragments, intents parcials com ara el passeig Verdaguer o les rambles de l'Est i de l'Oest, i sempre sense la necessitat d'acabar amb la ciutat antiga. No obstant això, el ritme de la construcció residencial no acaba depenent tant dels corrents ordenancistes i urbanístics com de la conjuntura social i econòmica. Serà la pròpia vida diària del poble la que marqui les pautes a seguir en el desenvolupament urbà i constructiu del nucli habitat.

89. BENEVOLO, 1960: 97-98.

90. BENEVOLO, 1993: 178-198.

Annex 1. Correspondència entre els nomenclàtors urbans.

En la primera columna es pot llegir el nom antic, el qual té la seva correspondència amb la denominació actual a la segona columna:

Alegres, carrer dels	Miquel Piferrer, carrer de
Amics, carrer dels	Capità Conill i Sala, carrer del
Areny, travessia de l'	Fèlix d'Azua, carrer de
Constitució, plaça de la (també: Plaça, la)	Espanya, plaça d'; rambla Romà Barnés
Donzelles, carrer de les	Vídues i Donzelles, carrer de les
Major, carrer	Vila, carrer de la
Mar, carrer del	Jacint Verdaguer, passeig de
Mar de Venècia, carrer del	Joan Durall, carrer de; Joan Llaverías, avinguda de
Nou, carrer	Agustí Cabañas, carrer d'
Plaça, carrer de la	Enric Prat de la Riba, carrer d'
Rambla de l'Est	Francesc Camprodon i Emili Arrieta, passeig de
Rambla de l'Oest	Agustí Font, passeig d'
Riera, la (passeig de)	Just Marlès, avinguda de
Sant Bonaventura, carrer de	Josep Lluhí, carrer de; Sant Bonaventura, carrer de
Sant Miquel, carrer de	Rector Coch, carrer del
Sant Miquel de Venècia, carrer de	Sant Miquel, carrer de; Casanova, carrer de
Sant Miquel de Venècia, travessia de	Monturiol, carrer de
Sant Pere, travessia de	Josep Galceran, carrer de
Torre, carrer de la	Cervantes, carrer de
Torrentó, el	Torrentó, carrer del; Narcís Fors, carrer de
Tres Creus, carrer o costa de les	Francesc Campderà, carrer de
Vidreres, carretera de	Vidreres, avinguda de
Vídues, carrer de les	Josep Gelats, carrer de

Annex 2. Bibliografia

- AJUNTAMENT DE LLORET (1995). Festa Major d'Estiu, Santa Cristina, 1995. Programa.
- ALONSO DE MEDINA I ALBERICH, Maria Assumpció; CERVERA I FLOTATS, Benet (1980). *La formació d'una ciutat durant el neoclassicisme: Figueres i l'arquitecte Roca i Bros*. Edició conjunta: Barcelona i Girona, La Gaia Ciència i Col·legi Oficial d'Arquitectes-Demarcació de Girona, 1980; p. 194.
- AYMONINO, Carlo (1972). *Origini e sviluppo della città moderna*. Pàdua, Marsilio (traducció al castellà, s.t.: *Orígenes y desarrollo de la ciudad moderna*. Barcelona, Editorial GG, col·lecció «Ciència Urbanística» núm. 11. Segona tirada: 1978; p. 1-127).
- BARBAZA, Yvette (1966). *Le paysage humain de la Costa Brava*. París, Librairie Armand Colin, 1966 (trad. catalana de Montserrat Boldú; Maria Rosa Deu; Núria Graupera; Rosa Vidal: *El paisatge humà de la Costa Brava*. Barcelona, Edicions 62, Col·lecció de Cultura Catalana Contemporània, XX. Primera edició: abril de 1988, 2 vol. Tesi doctoral de Geografia).

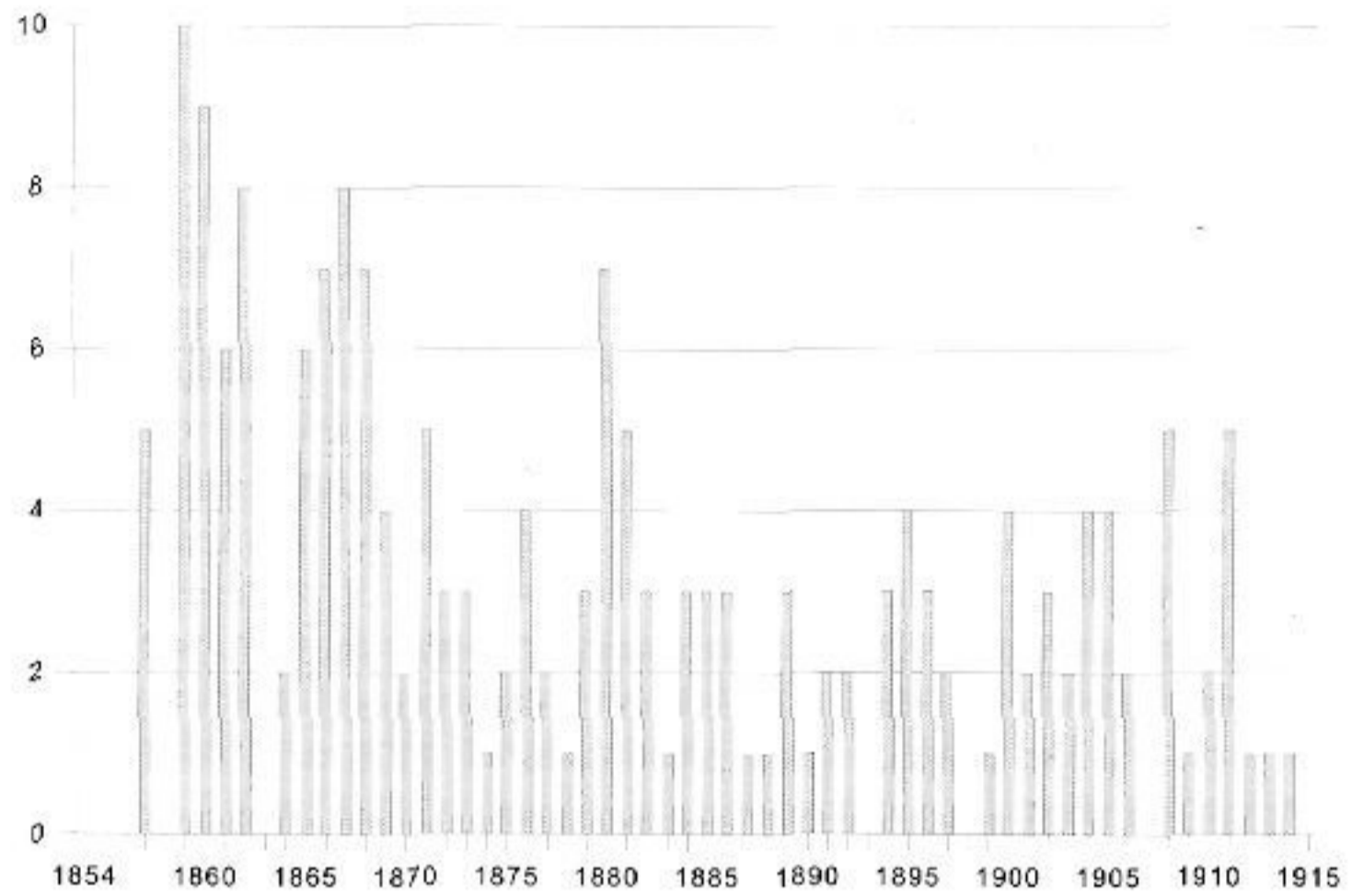
- BASSOLS I COMA, Martí (1973). *Génesis y evolución del derecho urbanístico español (1812-1956)*. Madrid, Editorial Montecorvo, Monografías, Colección de Estudios Jurídicos; p. 628 (edició de la tesi doctoral presentada el 1972).
- BENFVOLO, Leonardo (1960). *Storia della architettura moderna*. Roma / Bari, Editorial Laterza. Primera edició: 1960 (traducció castellana de la sisena edició italiana, del 1978, de Mariuccia Galfetti; Juan Díaz de Atauri; Anna Pujol i Puigvehí; Joan Giner: *Historia de la arquitectura moderna*. Barcelona, Editorial GG. Cinquena edició ampliada: 1982; p. 1.408).
- BENEVOLO, Leonardo (1993). *La città europea*. Roma i Bari, Laterza, 1993 (traducció castellana de Maria Pons: *La ciudad europea*. Barcelona, Editorial Crítica: col·lecció «La construcción de Europa», 1993; p. 315).
- BONET CORREA, Antonio (1982). «Manuel Fornés y Gurrea, tratadista de arquitectura del tardoneoclasicismo», introducció a AADD: *El arte de edificar*. Madrid, Ediciones Poniente, 1982.
- COLLINS & COLLINS, George R. i Christiane C. (1965). *Camillo Sitte and the Birth of the Modern Urban Planning*. Londres, Random House, 1965 (traducció castellana de Rosa Barba: *Camillo Sitte y el nacimiento del urbanismo moderno*. Barcelona, Editorial GG, Colección Biblioteca de Arquitectura, 1980; p. 462).
- DOMÈNECH I MONER, Joan (1978). *Incidència del capital dels «americanos» en la vida de Lloret*. Treball inèdit. Història Contemporània, Facultat de Lletres. Col·legi Universitari de Girona, maig de 1978; p. 67.
- FÀBREGAS I BARRI, Esteve (1959). *Lloret de Mar. La història marinera. El turisme.-L'esperit*. Barcelona, Editorial Selecta: Biblioteca Selecta de Ciutats i Paisatges nº 269. Primera edició: 1959; p. 246.
- GALOFRE, Jordi (1992). *Historia de Catalunya*. Barcelona, Edicions Primera Plana SA, Grup Zeta, 1992; p. 479.
- GARCÍA ESPUCHE, Albert; GUÀRDIA BASSOLS, Manuel; MONCLÚS FRAGA, Francisco Javier (1988). «La dimensió urbana», dins d'Hereu i Payet, Pere: *Arquitectura i Ciutat a l'Exposició Universal de Barcelona 1888*. Barcelona, Edicions de la UPC. Primera edició: desembre de 1988; p. 129-178.
- MONTANER I MARTORELL, Josep Maria (1983a). *La modernització de l'utilitat mental de l'arquitectura a Catalunya (1714-1859)*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Arxius de la Secció de Ciències, XCVI, 1990 (edició de la tesi doctoral *Anàlisi del procés de transformació del cos de coneixements arquitectònics a Catalunya en el període 1714-1859*, presentada a l'ETSAB el setembre de 1983).
- MONTANER I MARTORELL, Josep Maria (1983b). *L'ofici de l'arquitectura. El saber arquitectònic dels mestres d'obres analitzat a través dels seus projectes de revàlida (1859-1871)*. Barcelona, Edicions de la UPC: Col·lecció d'Arquitectura, 1983; p. 106.
- PADILLA DELGADO, Jordi (1997). *Lloret 1850-1915. El desenvolupament urbà i l'activitat constructiva*. Projecte de fi de carrera d'Arquitectura Tècnica; presentat al setembre de 1997 a l'EPS de Girona. Inèdit; 2 vol., p. 142. SdAM BA-6.7.
- PONS I GURI, Josep Maria (1977). *El llibre de Santa Cristina de Lloret*. Barcelona, edició del mateix autor patrocinada per l'Obreria de Santa Cristina de Lloret de Mar, 1977; p. 204.
- RIQUER I PERMANYER, Borja de (1988). «La societat catalana als anys vuitanta», dins d'Hereu i Payet, Pere: *Arquitectura i Ciutat a l'Exposició Universal de Barcelona 1888*. Barcelona, Edicions de la UPC. Primera edició: desembre de 1988; p. 15-38.

- SALA I LLOBERAS, Josep (1995). *Mirant enrera. El barri de Venècia i la seva gent*. Lloret, Departament de Cultura de l'Ajuntament de Lloret de Mar. Barcelona, Canon Editorial (realització editorial). Primera edició: abril de 1995; p. 522.
- SOLÀ-MORALES I RUBIÓ, Manuel de (1971). *Les formes de creixement urbà*. Barcelona, Edicions de la UPC, Col·lecció d'Arquitectura núm. 1, Laboratori d'Urbanisme. Primera edició: setembre de 1993 (basat en el temari de l'assignatura d'Urbanística I, curs «Les formes de creixement», ETSAB, 1971-72, reeditat i ampliat el 1991).
- SOLIGUER I MAS, Jordi (1995). «Un cop d'ull als nostres carrers», a *Miscel·lània Lloretenca*, publicació núm. 10 del Club Marina «Casinet» de Lloret de Mar. Primera edició: 1995; p. 175-188.
- TAFUNELL I SAMBOLA, Xavier (1988). *La construcción residencial y el crecimiento económico: Barcelona, 1854-1897*. Tesis doctoral inèdita, 1988.
- TERMES, Josep, 1987. *Història de Catalunya. Volum VI. De la Revolució de Setembre a la fi de la Guerra Civil (1868-1936)*. Barcelona, Edicions 62. Primera edició: novembre de 1987; p. 455.
- TORRES I CAPELL, Manuel de (1978). *El Planejament urbà i la crisi de 1917 a Barcelona*. Barcelona, Edicions de la UPC: Col·lecció d'Arquitectura, 1987; p. 179 (publicació de la tesi doctoral del mateix nom presentada el 1978 a l'ETSAB).
- VILÀ I GALÍ, Agustí Maria (1992). *La marina mercant de Lloret de Mar. Segles XVIII i XIX*. Lloret, Ajuntament de Lloret de Mar, Col·lecció *Els Frares* núm. 2; p. 548.
- Zevi, Bruno (1951). *Saper vedere l'architettura*. S.l., s.e. (traducció castellana de Cino Calcaprina i Jesús Bermejo Goday: *Saber ver la arquitectura*. Barcelona, Editorial Poseidón-Joan Merli. Quarta edició: novembre de 1981. Textes agregats de la vuitena edició italiana traduïts per María Luisa Martínez Alinari; p. 222).

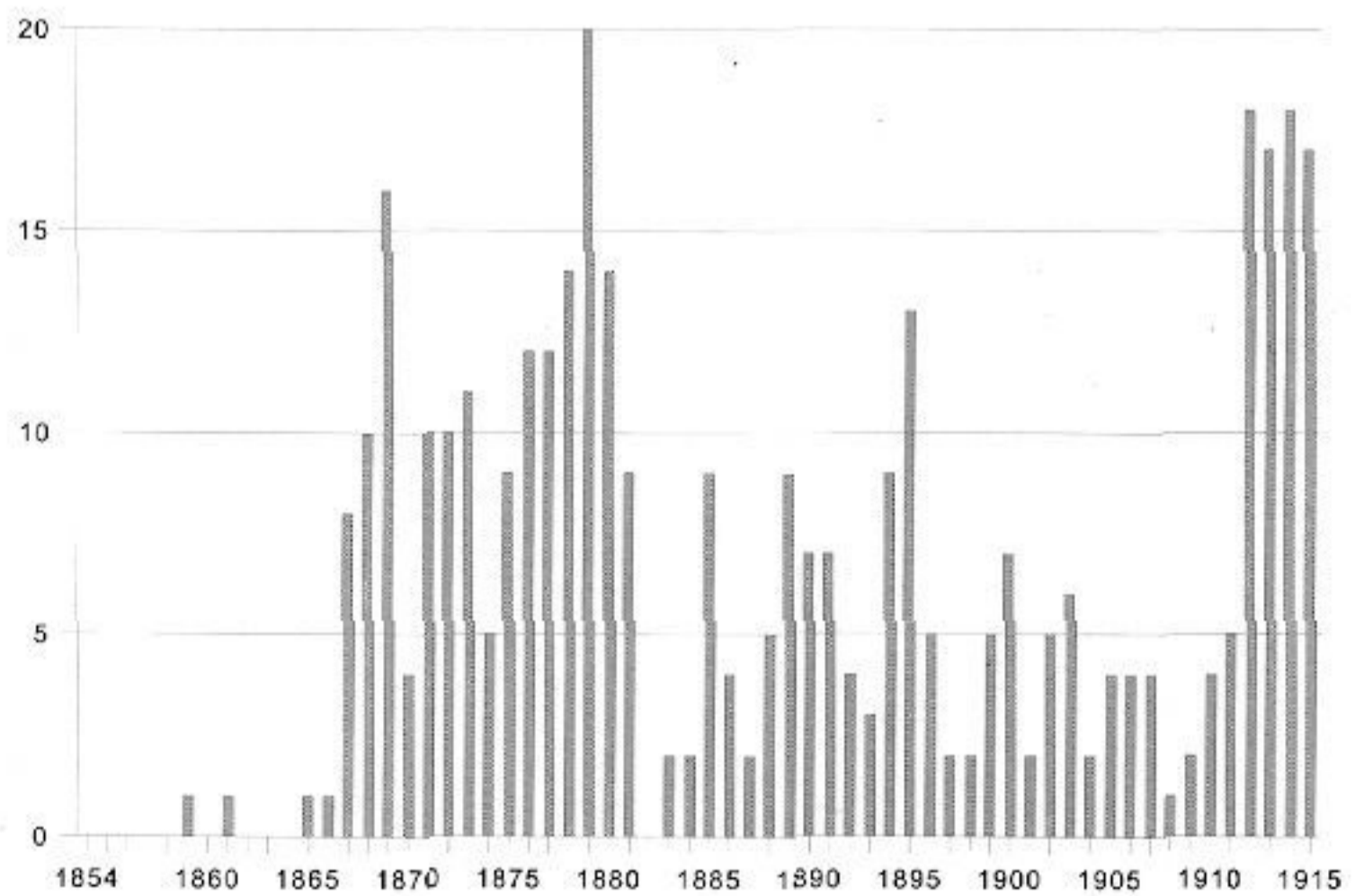

Balcó de la Casa Llubí (carrer de Sant Pere).

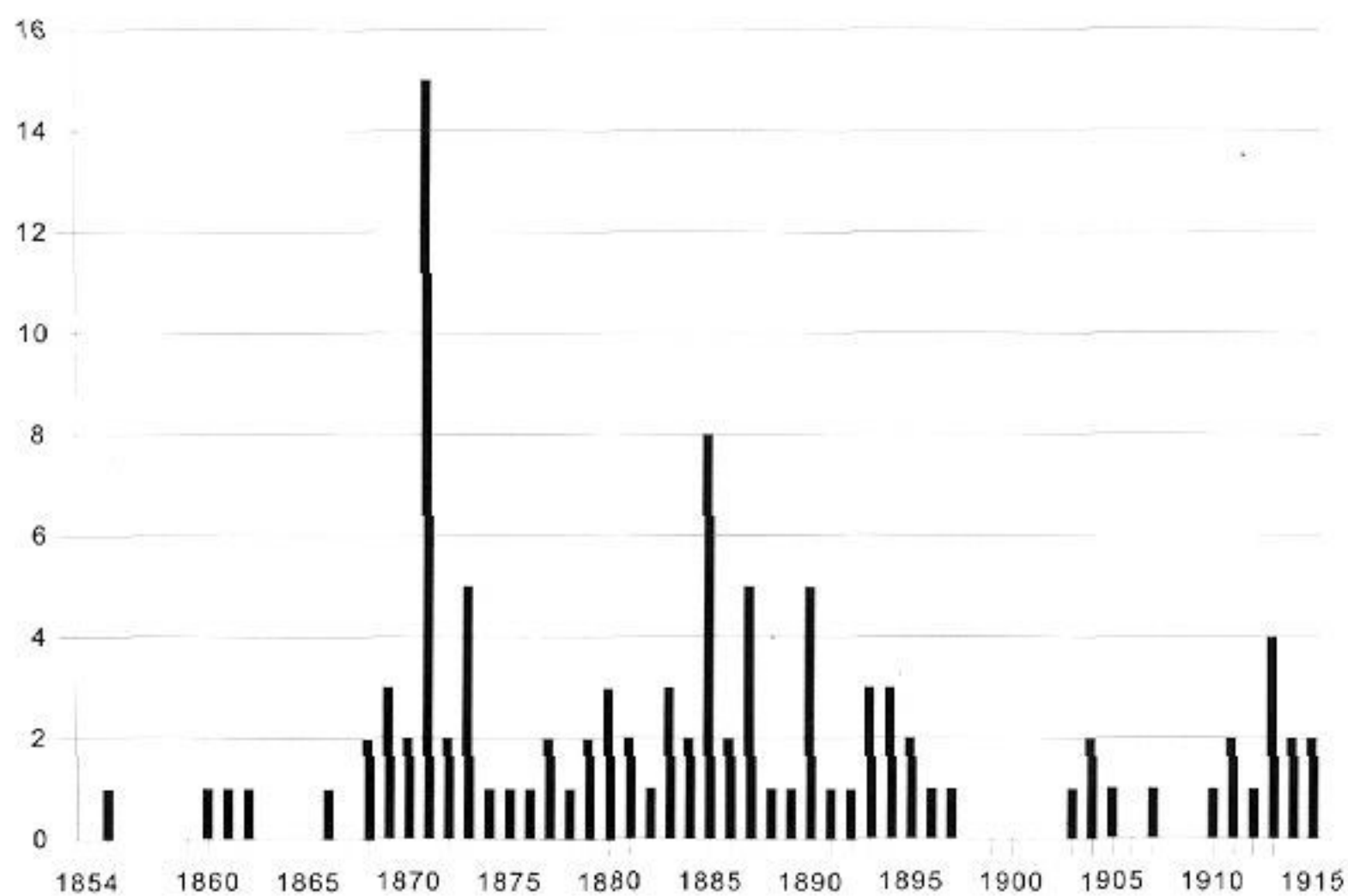
Progressió actuacions obra nova

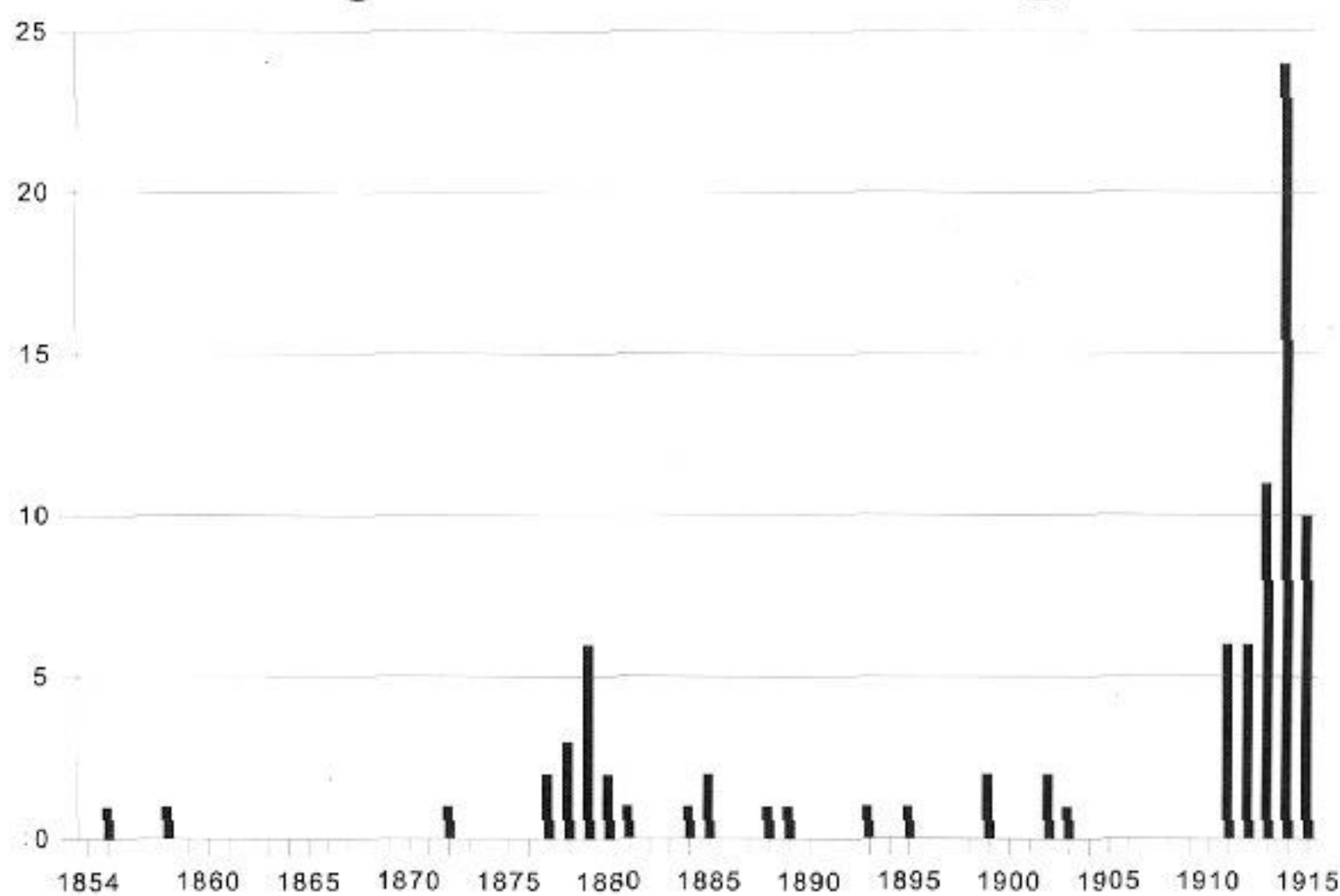
Progressió actuacions reforma

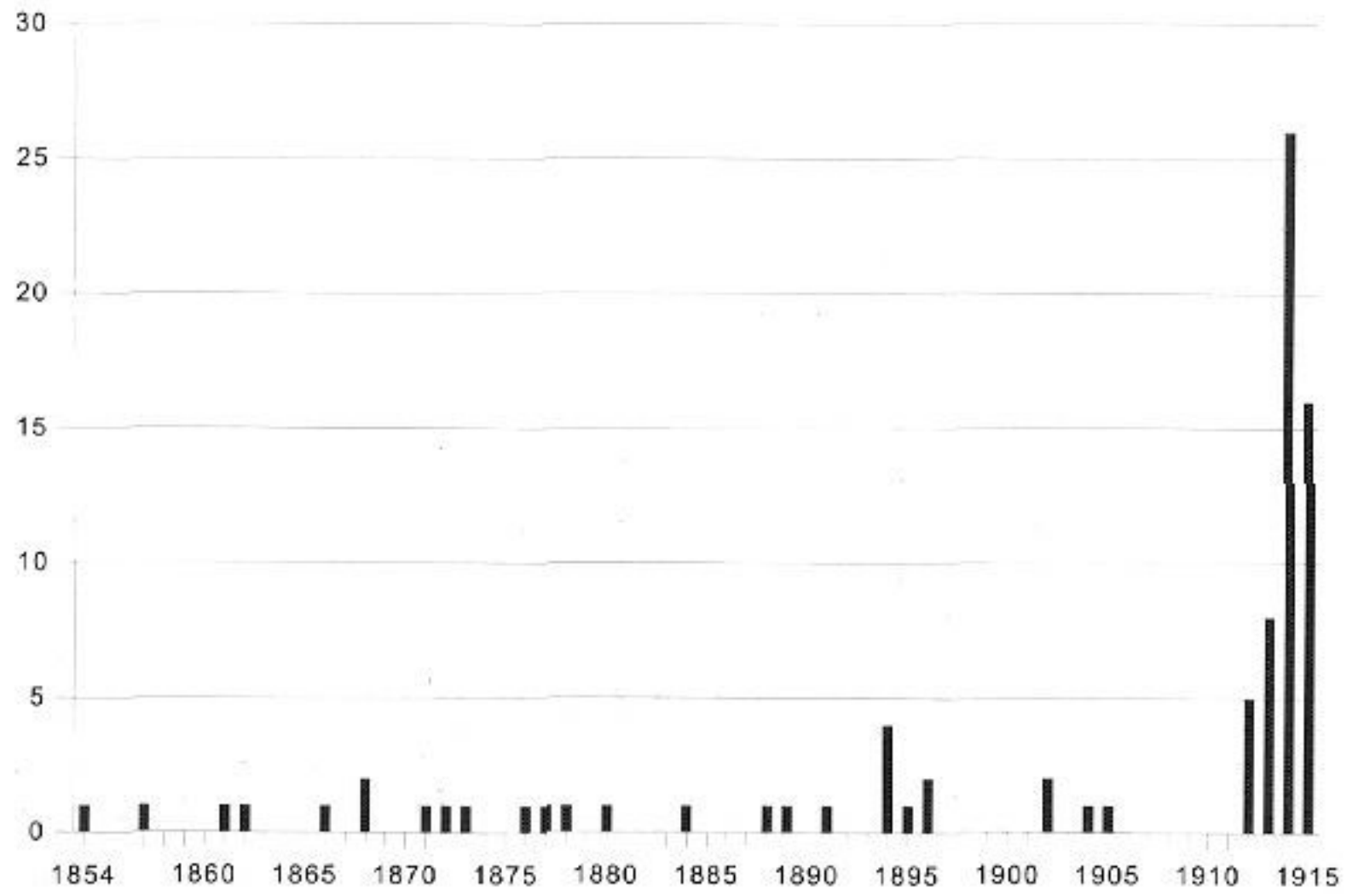
Progressió actuacions murs

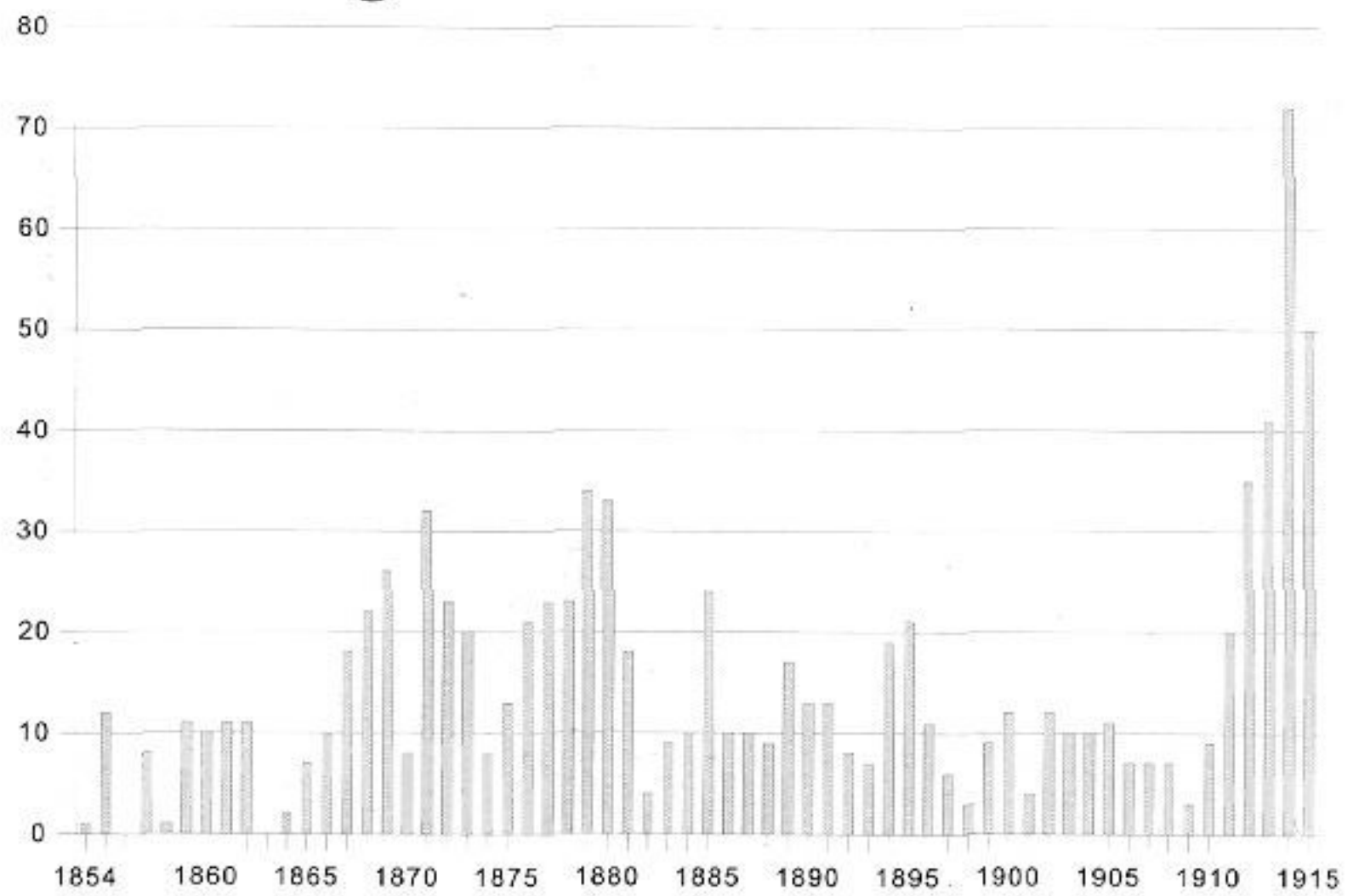
Progressió actuacions aigües

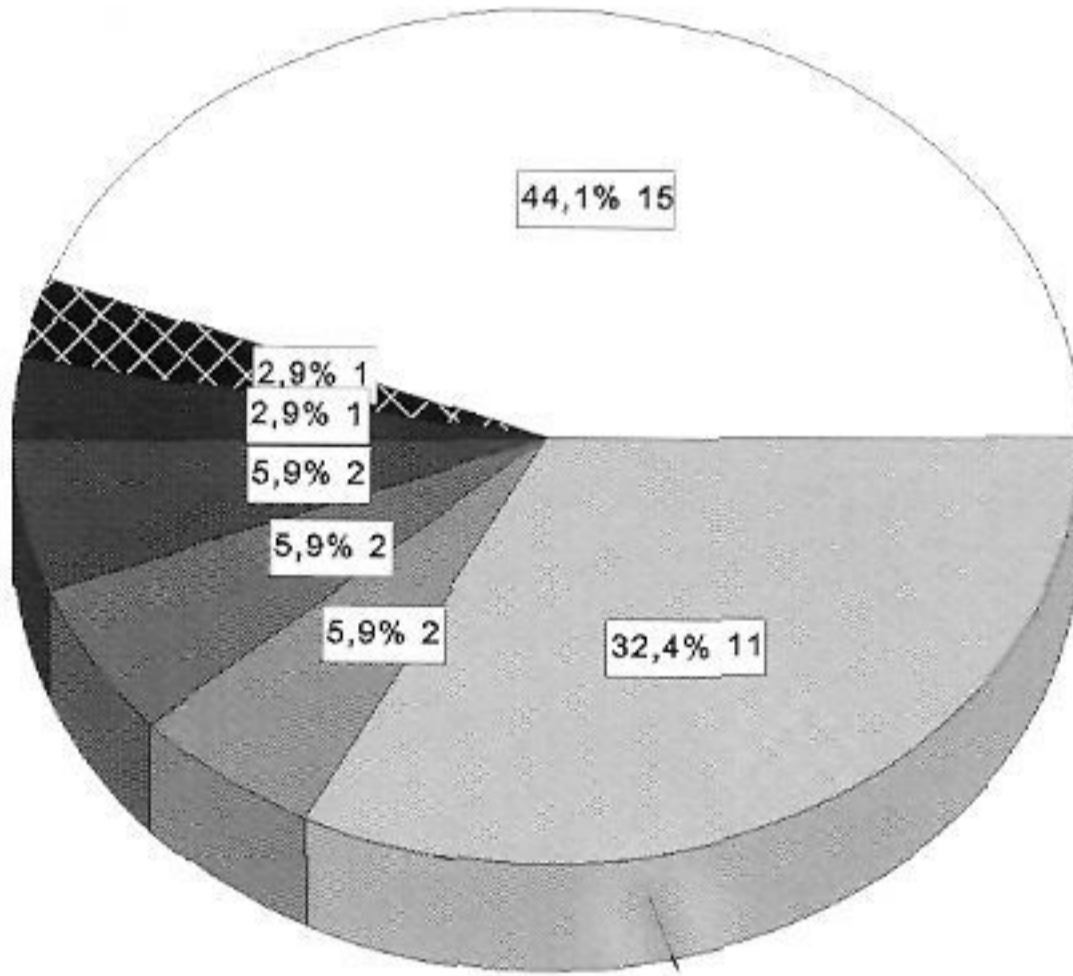
Progressió actuacions urbanisme

Progressió actuacions totals

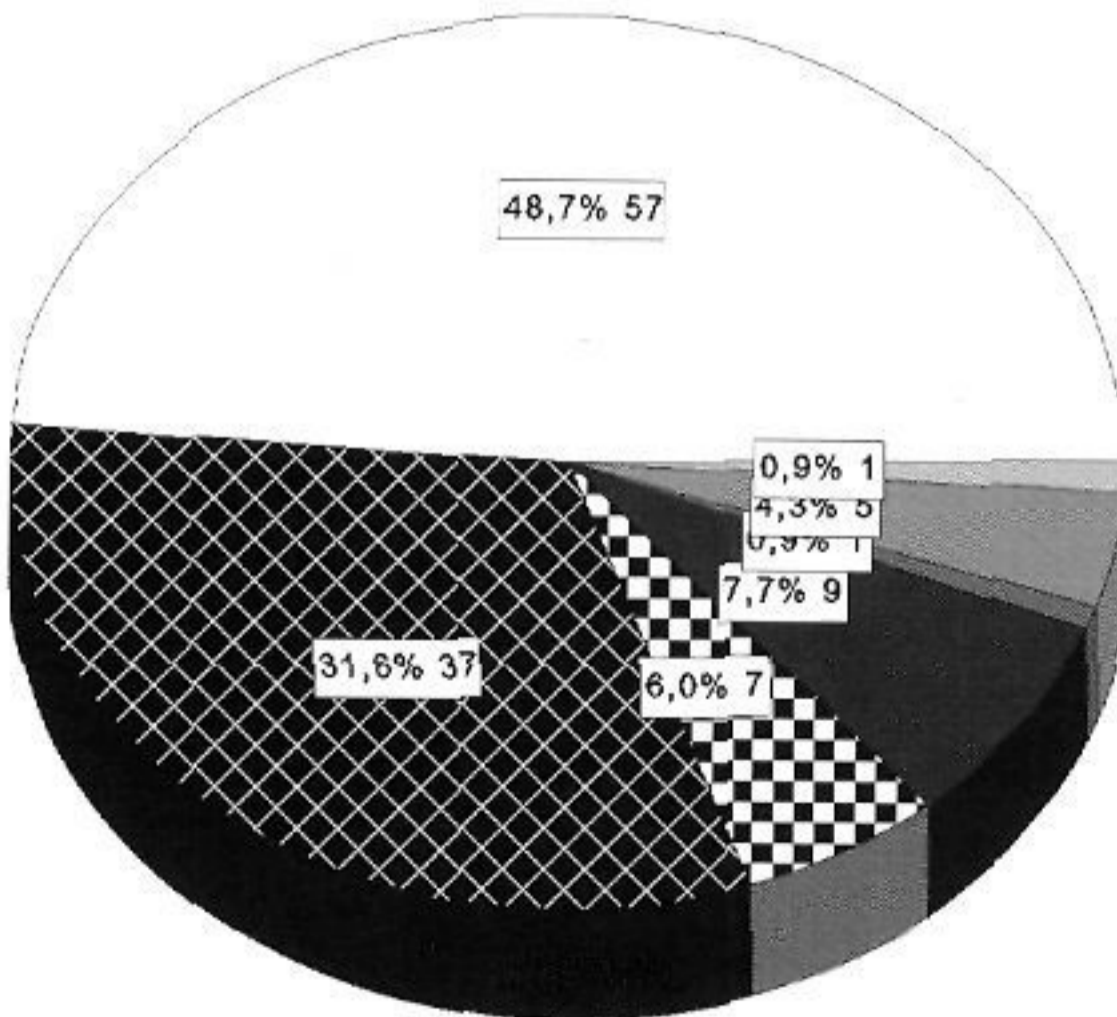

Tipus actuacions 1850-1859

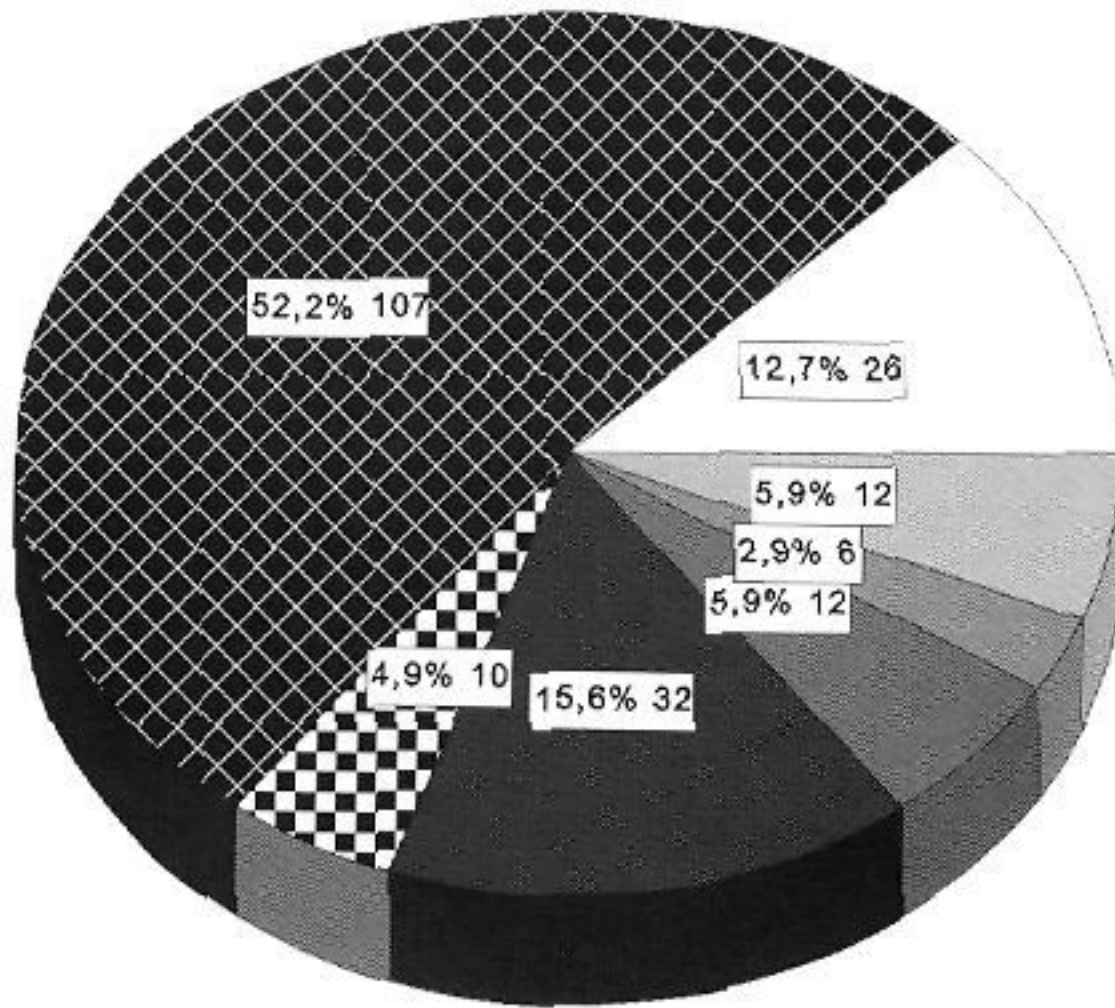

- Obra nova
- ▣ Reforma
- ▤ Ampliació
- Murs
- Obra pública
- Aigua-sanejament
- Urbanisme
- Altres

Tipus actuacions 1860-1869

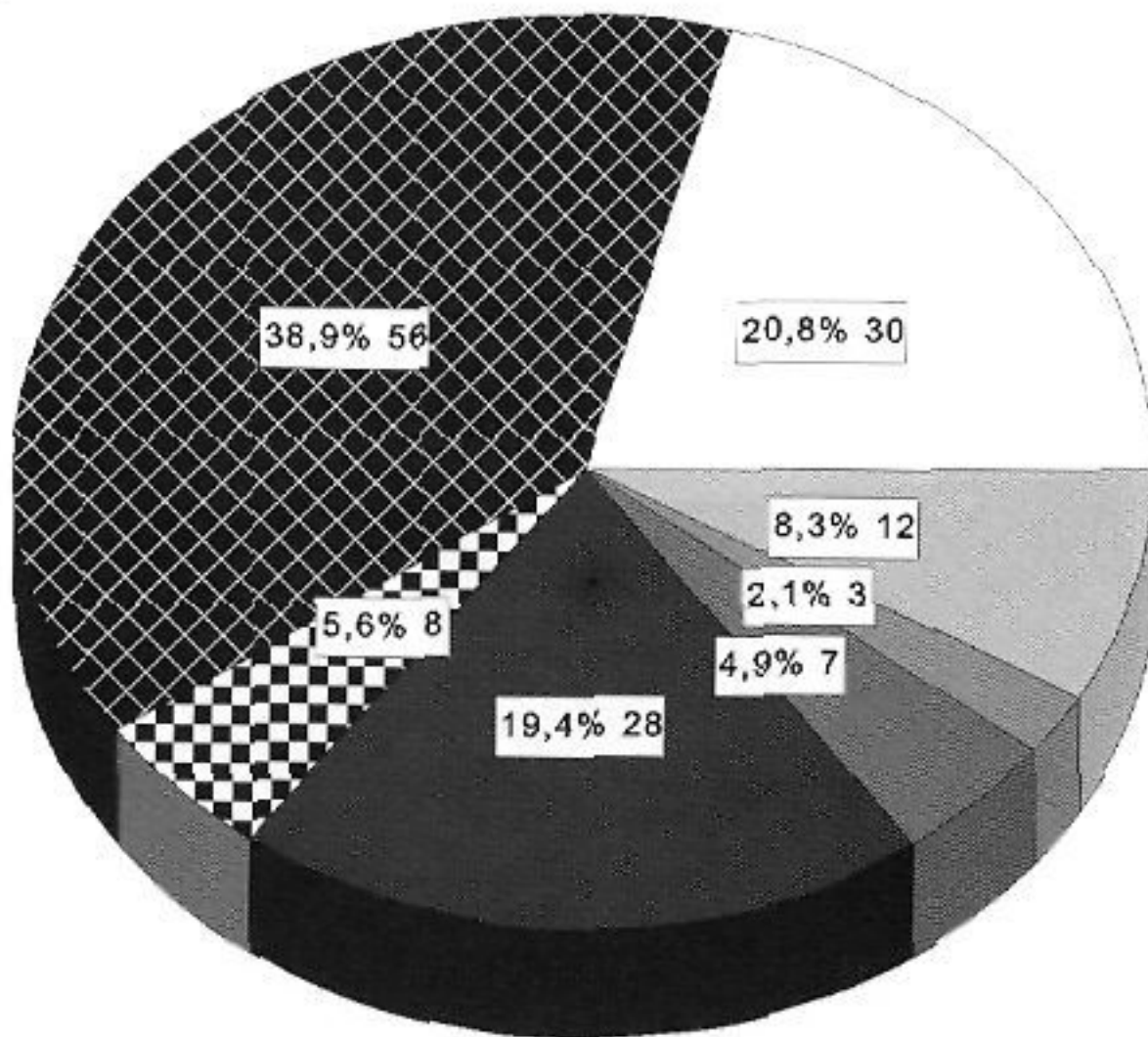

Tipus actuacions 1870-1879

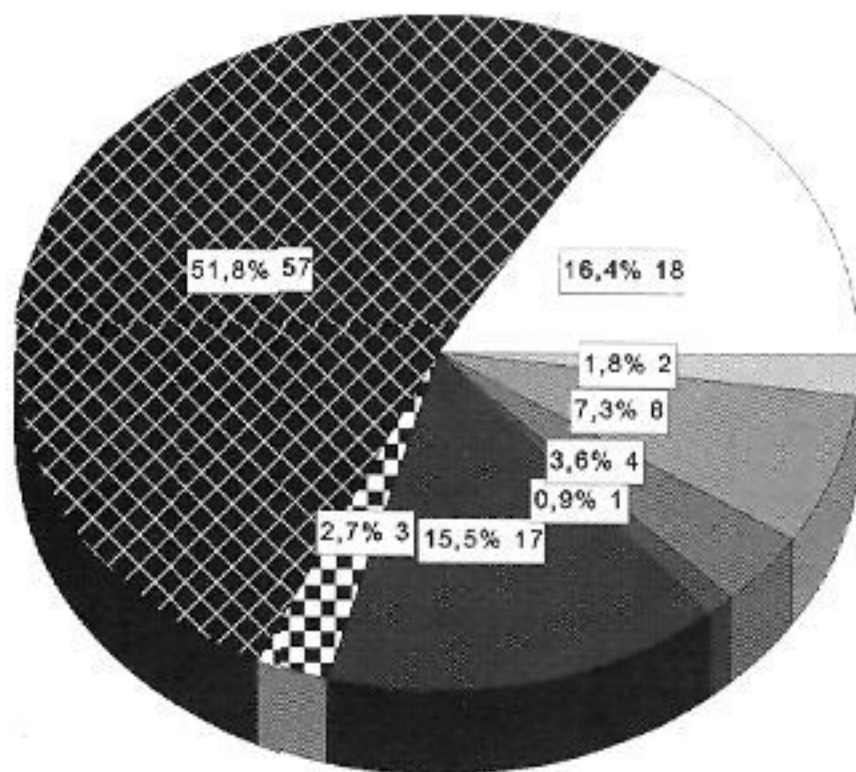

- Obra nova
- ▣ Reforma
- ▤ Ampliació
- Murs
- Obra pública
- Aigua-sanejament
- Urbanisme
- Altres

Tipus actuacions 1880-1889

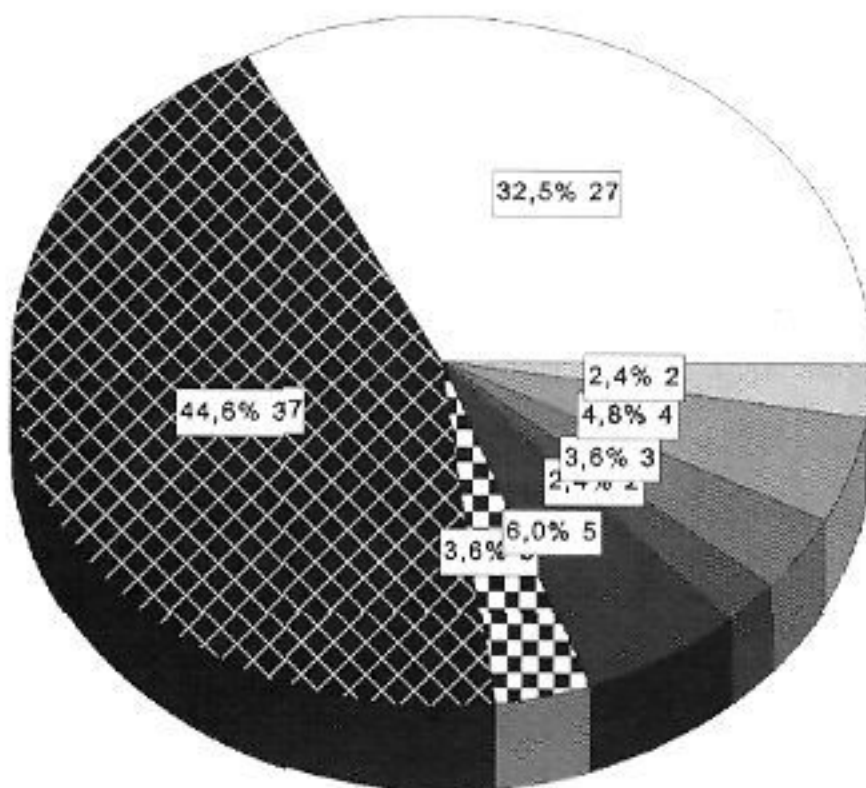

Tipus actuacions 1890-1899

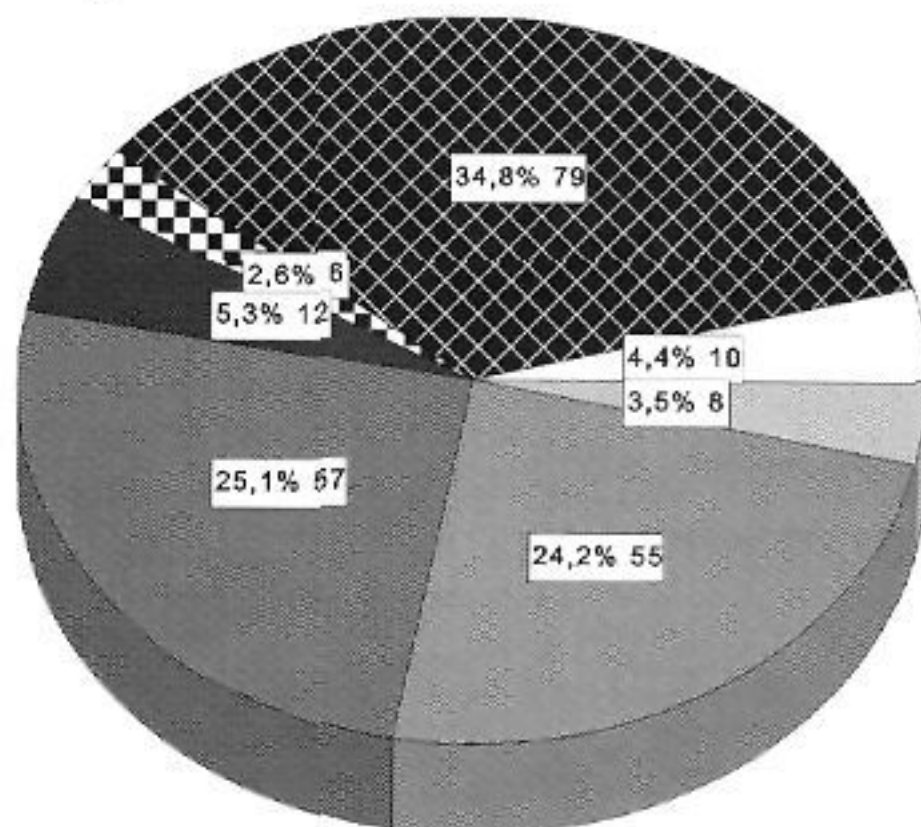

Tipus actuacions 1900-1909

- Obra nova
- ▣ Reforma
- ▤ Ampliació
- Murs
- Obra pública
- Aigua-sanejament
- Urbanisme
- Altres

Tipus actuacions 1910-1915

EOP. Distribució geogràfica 1870-1879

